

Marek NALEPA

„O, KTÓREJ SERCA DOBROĆ GŁOSZĄ WIEKI” Jezuici tarnopolscy i starowiejscy jako autorzy pieśni maryjnych

W działalności jezuitów galicyjskich na rzecz szerzenia pobożności maryjnej wyróżniały się trzy aspekty. Po pierwsze, repertuar pieśni związany z osobą Najświętszej Marii Panny. Po drugie, wzbogacenie „geografii” pielgrzymkowej o miejsca kultu związanego z cudownymi obrazami oraz figurami maryjnymi pozostające pod kuratelą Towarzystwa Jezusowego. Po trzecie, wprowadzenie na stałe do kalendarza obrzędowego nabożeństw majowych ku czci Matki Bożej. Ich kolebką były wprawdzie osiemnastowieczne Włochy, ale popularność zawdzięczają przede wszystkim polskiej pobożności maryjnej

Mamie Helenie i śp. Tacie Bronisławowi

Studziesięcioletni okres niewoli narodowej w Polsce skutkował niewątpliwie rozbudzeniem kultu maryjnego, który w osiemnastym wieku – stuleciu filozofów i rozumu – z pewnymi wyjątkami (jak poezja barska czy poszerzona sieć miejsc pielgrzymkowych) został nieco wyciszony¹. Dość wspomnieć, że w wydany w roku 1792 najważniejszym zbiorze pieśni religijnych tej epoki i „pierwszym kancjonale katolickim ściśle autorskim”² Franciszka Karpińskiego, w którym – obok dwudziestu przekładów psalmów – znalazło się dwadzieścia dziewięć utworów oryginalnych, w tym śpiewane do dzisiaj *Pieśń poranna*³, *Pieśń wieczorna*⁴, *Pieśń o Narodzeniu Pańskim*⁵

¹ Zob. *Motywy religijne w twórczości pisarzy polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1995; M. Nalepa, *Uwagi o religijności polskiego oświecenia*, w: tenże, *Rozpacz i próby jej przezwyciężenia w poezji porozbiorowej (1793-1806)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2003, s. 210-228.

² A. Reginek, „*Pieśni nabożne*” Franciszka Karpińskiego: „*Pieśń poranna*” i „*Pieśń wieczorna*” – świadectwo ponadczasowej żywotności, w: *Muzyka religijna – między epokami i kulturami*, red. K. Turek, B. Mika, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009, t. 2, s. 59. Zob. T. Chachułski, *O „Pieśniach nabożnych” Franciszka Karpińskiego*, w: *Wśród pisarzy oświecenia. Studia i portrety*, red. A. Czyż, S. Szczęsny, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 1997, s. 131-145.

³ Zob. [F. Karpiński], *Pieśń poranna*, w: *Pieśni nabożne*, Drukarnia Bazylianów, Supraśl 1792, s. 1. Pisownia tytułów i fragmentów dzieł dawnych została uwspółcześniona.

⁴ Zob. tenże, *Pieśń wieczorna*, w: *Pieśni nabożne*, s. 83.

⁵ Zob. tenże, *Pieśń o Narodzeniu Pańskim*, w: *Pieśni nabożne*, s. 4.

(czyli kolęda *Bóg się rodzi*), *Pieśń o Zmartwychwstaniu Pańskim*⁶ („Nie zna śmierci Pan żywota”⁷), *Pieśń na procesję Bożego Ciała*⁸ („Zróbcie mu miejsce, Pan idzie z nieba”⁹), pojawia się zaledwie jedna trzywrotkowa pieśń maryjna: *Pieśń do Najświętszej Panny*¹⁰.

Brak lub jedynie szczątkową obecność motywów maryjnych zauważyć można zwłaszcza w poematach i wierszach porozbiorowych (z lat 1795-1806), pisanych w reakcji na utratę niepodległości przez Polskę, co może nieco zaskakiwać, zważywszy na funkcje, jakie Najświętszej Marii Pannie powierzyła teologia katolicka i tradycja narodowa Polaków: Matki miłosierdzia, Matki łaski Bożej, Matki nadziei, Poczyszycielki strapionych, Wspomożenia wiernych czy Królowej Polski. Poezję modlitewną w tym okresie zdominowały hymny, ody i elegie kierowane bezpośrednio do Boga.

Liczba utworów maryjnych zwiększyła się zdecydowanie w literaturze romantycznej, co widać przede wszystkim w tekstach poetów minorum gentium, ale też w dziełach wiodących twórców epoki: Adama Mickiewicza (na przykład *Hymn na dzień zwiastowania N.P. Maryi*¹¹), Juliusza Słowackiego (na przykład *Hymn*¹² zaczynający się od słów „Bogurodzico, Dziewico!”), Zygmunta Krasińskiego (na przykład *Hymn*¹³ zaczynający się od słów „Królowo Polski, Królowo aniołów!”), Cypriana Norwida (na przykład *Do Najświętszej Panny Marii. Litania*¹⁴), Seweryna Goszczyńskiego (*Wyimki z poematu „Bogurodzica”*¹⁵), Wincentego Pola (na przykład *Do Najświętszej Panny Maryi Częstochowskiej. Ofiarowanie*¹⁶), Teofila Lenartowicza (na przykład *Stabat Mater*¹⁷), Kornela Ujejskiego (na przykład *Modlitwa* – fragment „Dawna nasza

⁶ Zob. tenże, *Pieśń o Zmartwychwstaniu Pańskim*, w: *Pieśni nabożne*, s. 9.

⁷ Tamże.

⁸ Zob. tenże, *Pieśń na Procesję Bożego Ciała*, w: *Pieśni nabożne*, s. 73.

⁹ Tamże.

¹⁰ Zob. tenże, *Pieśń do Najświętszej Panny*, w: *Pieśni nabożne*, s. 81.

¹¹ Zob. A. M i c k i e w i c z, *Hymn na dzień Zwiastowania N. P. Maryi*, w: tenże, *Dzieła*, t. 1, *Wiersze*, oprac. W. Borowy, L. Płoszewski, Czytelnik, Warszawa 1949, s. 83n.

¹² Zob. J. S ł o w a c k i, *Hymn*, w: tenże, *Dzieła*, t. 1, *Liryki i inne wiersze*, oprac. J. Krzyżanowski, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław 1949, s. 40n.

¹³ Zob. Z. K r a s i ń s k i, *Hymn*, w: *Modlitwy za ojczyznę*, wybór H.M., Nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa–Lublin–Łódź–Kraków 1916, s. 45n.

¹⁴ Zob. C. N o r w i d, *Do Najświętszej Panny Marii. Litania*, w: tenże, *Pisma wybrane*, t. 1, *Wiersze*, oprac. J. Gomulicki, PIW, Warszawa 1980, s. 356-366.

¹⁵ Zob. S. G o s z c z y ń s k i, *Wyimki z poematu „Bogurodzica”*, w: *Dzieła zbiorowe Seweryna Goszczyńskiego*, oprac. Z. Wasilewski, t. 1, *Poezje liryczne*, Nakładem H. Altenberga, Lwów [1910], s. 256-273.

¹⁶ Zob. W. P o l, *Do Najświętszej Panny Maryi Częstochowskiej. Ofiarowanie*, w: *Panno święta co Jasnej bronisz Góry. Antologia polskiej twórczości poetyckiej o Matce Bożej Jasnogórskiej*, oprac. S.J. Rożej, Pallottinum, Poznań 1982, s. 62.

¹⁷ Zob. T. L e n a r t o w i c z, *Stabat Mater*, w: *Poezje Teofila Lenartowicza*, t. 1, Nakładem Księgarni J.K. Żupańskiego, Poznań 1863, s. 121-124.

Ty Królowo¹⁸), Władysława Syrokomli (na przykład *Hymn do Najświętszej Panny w Ostrej Bramie*¹⁹)²⁰.

Równolegle rozwijali i pogłębiali kult maryjny zakonnicy Towarzystwa Jezusowego, które 7 sierpnia 1814 roku decyzją papieża Piusa VII formalnie przywrócone zostało do istnienia w całym świecie katolickim. Formalnie, gdyż dekretowi kasacyjnemu z roku 1773 nie podporządkowali się jezuici białoruscy, którzy wbrew decyzji Klemensa IV, pod skrzydłami moskiewskich carów: najpierw Katarzyny II, a następnie jej syna Pawła I i wnuka Aleksandra I, nieprzerwanie prowadzili działalność duszpasterską, wydawniczą i oświatową, a także – jak wykazały badania Ireny Kadulskiej – społeczno-patriotyczną²¹. Ogłoszona przez papieża restytucja zakonu nie spotkała się jednak z przychylnym przyjęciem ze strony Aleksandra I. W związku z formułowanymi między innymi przez petersburskie środowiska masońskie oskarżeniami białoruskich zakonników o działalność konkurencyjną wobec moskiewskiego prawosławia car wydał w roku 1820 edykt banicyjny nakazujący wszystkim duchownym jezuickim opuszczenie imperium. W tymże roku wyjechało więc z Rosji trzystu pięćdziesięciu ośmiu zakonników Prowincji Białoruskiej. Stu pięćdziesięciu ośmiu z nich rozpoczęło działalność w Galicji²². „Władze austriackie – pisze historyk zakonu – ulokowały ich w klasztorach przejętych przez państwo w wyniku reform cesarza Józefa II – po dominikanach w Tarnopolu (1820), po paulinach w Starej Wsi (1821), po benedyktynach w Tyńcu (1826), po norbertanach w Nowym Sączu (1831) czy po trynitarzach we Lwowie (1837). Dwa wyjątki od tej niepisanej reguły to odzyskany w 1836 roku – ale bez budynku kolegium – kościół św. Piotra i Pawła we Lwowie oraz w 1874 roku kościół św. Barbary w Krakowie, przy czym przylegające do kościoła zabudowania dawnego domu profesów udało się jezuitom zakupić dopiero w 1908 roku²³.

¹⁸ Zob. K. U j e j s k i, *Modlitwa*, w: *Poezje Kornela Ujejskiego*, nowe wydanie z wyboru autora, t. 1, F.A. Brockhaus, Lipsk 1866, s. 49.

¹⁹ Zob. W. S y r o k o m l a, *Hymn do Najświętszej Panny w Ostrej Bramie*, w: *Pisma epiczne i dramatyczne Władysława Syrokomli*, t. 7, M. Jagielski, Poznań 1868, s. 28-30.

²⁰ Zob. A. P a ł u c h o w s k i, *Matka Boska w poezji czasów stanisławowskich i okresu romantyzmu*, w: *Matka Boska w poezji polskiej*, t. 1, *Szkice o dziejach motywu*, oprac. M. Jasińska i in., Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1959, s. 62-115; J. Ł a w s k i, *Marie romantyków. Metafizyczne wizje kobiecości. Mickiewicz – Malczewski – Krasiński*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2003 (por. zwł. s. 46-69). Por. J. K ł o c z o w s k i, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, Świat Książki, Warszawa 2000, s. 223-230; D. O l s z e w s k i, *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*, Instytut Wydawniczy Pax – Instytut Tomistyczny Ojców Dominikanów, Warszawa 1996, s. 270.

²¹ Zob. I. K a d u l s k a, *Akademia Połocka. Ośrodek kultury na Kresach 1812-1820*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004.

²² Por. M. I n g l o t, *Jezuici w Imperium Rosyjskim (1772-1820) i przywrócenie Towarzystwa Jezusowego*, „Studia Bobolanum” 1(2015), s. 40.

²³ A. P. B i e ś, *Reaktywacja. Jezuici między ciągłością a zmianą po 1814 roku*, „Studia Bobolanum” 1(2015), s. 46.

W działalności jezuitów galicyjskich na rzecz szerzenia pobożności maryjnej wyróżniały się trzy aspekty. Po pierwsze, repertuar pieśni związany z osobą Najświętszej Marii Panny, który stanowi najważniejszą część niniejszych rozważań. Po drugie, wzbogacenie „geografii” pielgrzymkowej o miejsca kultu związane z cudownymi obrazami oraz figurami maryjnymi (takimi jak Matka Boska Różańcowa „Nasza Pani Tarnopolska”, Matka Boża Miłosierdzia w Starej Wsi, Lwowska Matka Boża Pocieszenia, Matka Boża Bolesna w Staniątkach, Matka Boża Pocieszenia w Nowym Sączu, a także śląska Matka Boża Piekarska) pozostające pod kuratelą Towarzystwa Jezusowego. Po trzecie, wprowadzenie na stałe do kalendarza obrzędowego nabożeństw majowych ku czci Matki Bożej²⁴. Ich kolebką były wprawdzie osiemnastowieczne Włochy²⁵, ale popularność zawdzięczają przede wszystkim polskiej pobożności maryjnej. Nad Wisłą stały się znane już w czasach oświecenia, wyłącznie jednak w sodalicjach i nowicjatch zakonnych. Z myślą o uczniach i wiernych wprowadzili je na terenach Galicji właśnie „żołnierze Ignacego Loyoli”: w Tarnopolu (w roku 1827), w Starej Wsi (w 1836), we Lwowie (w 1837), w Nowym Sączu (w 1842)²⁶.

Wśród polskich zakonników Towarzystwa Jezusowego krzewiących pobożność w dziewiętnastym stuleciu wyróżniali się posługą duszpasterską, zwłaszcza misyjną i kaznodziejską, osiągnięciami edukacyjnymi i literackimi przedstawiciele trzech kolejnych generacji: Józef Morelowski (1777-1845), Karol Bołoz Antoniewicz (1807-1852) i Iwo Czeżowski (1814-1889). Tych dwóch ostatnich uznać można za najważniejszych piewców kultu Najświętszej Marii Panny wśród jezuitów galicyjskich. Sprawili oni, że Stara Wieś, mała miejscowość pod Brzozowem, która na krótko ich połączyła – stała się ważnym centrum kultury maryjnej i pielgrzymkowej.

Podopieczni Morelowskiego – autora maryjnego hymnu żeglarzy i marynarzy²⁷ – scholastycy i nowicjusze starowiejscy, tworzyli poświęcone Najświętszej Marii Pannie pieśni, które do dziś pozostają w katolickim repertu-

²⁴ Wspomnieć należy ponadto o jezuickich sodalicjach mariańskich, zakładanych w Galicji w drugiej połowie dziewiętnastego wieku. Wspierały one działalność oświatowo-wychowawczą Towarzystwa. Zwracano w nich szczególną uwagę na kult Maryi wyrażający się między innymi we wspólnych adoracjach i modlitwach Jej poświęconych.

²⁵ Zob. [I. C z e ż o w s k i], *Majowe nabożeństwo w Galicji. List o. Iwona Czeżowskiego z dn. 8 października 1855 r. do Waleriana Mrowińskiego*, „Nasze Wiadomości” 1(1904) nr 3, s. 73; por. J. J a c k o w s k i, *Nabożeństwa majowe przy kapliczkach i krzyżach przydrożnych*, w: *Muzyka religijna – między epokami i kulturami*, s. 262.

²⁶ Zob. hasło „Majowe nabożeństwo”, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, red. L. Grzebień i in., Wydawnictwo WAM, Kraków 2004, s. 401.

²⁷ Zob. J. M o r e l o w s k i, *Do Najświętszej Marii Panny*, w: *Wiersze Józefa Morelowskiego*, oprac. E. Aleksandrowska, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1983, s. 146 (na temat odmian pieśni por. s. 312). Jeśli nie podano inaczej, przywołania utworu odnoszą się do tego wydania.

arze liturgicznym i obrzędowym²⁸, na przykład Iwa Czeżowskiego [Idźmy, tulmy się jak dziatki]²⁹; Bazylego Arciszewskiego [Matko potężna na niebie i ziemi]³⁰, Karola Bołozza Antoniewicza [Biedny, kto Ciebie nie zna od powicia]³¹, *Pieśń majowa*³² („Chwalcie, łąki umajone”), *Nie opuszczaj nas*³³. Można powiedzieć, że spełniały one cel wyznaczony literaturze przez wielkich romantyków – mianowicie trafiały „pod strzechy”.

Rozwojowi pieśni maryjnej towarzyszyło ogólne ożywienie twórczości muzycznej zakonników Towarzystwa Jezusowego, wpisujące się w szerszy obszar zjawisk: „Epoka romantyzmu – zdaniem Małgorzaty Lubienieckiej – jest okresem, w którym pieśń religijna, zwłaszcza w Polsce, spełniała szczególną rolę, podtrzymując pobożność w czasach niewoli, jak i narodową świadomość. Doceniali ją szczególnie duchowni diecezjalni, jak i zakonni kompozytorzy muzyki kościelnej”³⁴.

HYMN ŻEGLARZY

Józefa Morelowskiego pieśń *Do Najświętszej Marii Panny*

Biografia Józefa Morelowskiego, poety, tłumacza i pedagoga, stanowi typowy przykład życia jezuita „w drodze”. Praca nauczyciela i wychowawcy

²⁸ Mariusz Pleszak sporządził listę najpopularniejszych pieśni maryjnych dziewiętnastego wieku. Są nimi: *Biedny, kto Ciebie; Chwalcie łąki umajone; Huczq lasy; Nie opuszczaj nas...*, *Matko; O, Maryjo, przyjm w ofierze; Panie, w ofierze Tobie dzisiaj składam; Wysokich niebiosów Pani; Z dawna Polski Tyś Królową*. Na liście tej znalazły się więc przede wszystkim utwory autorów jezuickich (por. M. P l e s z a k, *Polska pieśń nabożna w obrzędowości katolickiej XIX wieku, w: Od oświecenia ku romantyzmowi i dalej... Autorzy – dzieła – czytelnicy*, cz. 4, red. M. Piechota, J. Ryba, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012, s. 132).

²⁹ Zob. I. C z e ż o w s k i, [Idźmy, tulmy się jak dziatki], w: *Miesiąc maj poświęcony Najświętszej Pannie Maryi*, W.L. Anczyc i Spółka, Kraków 1896, s. 154n.

³⁰ Zob. [B. A r c i s z e w s k i], [Matko potężna na niebie i ziemi], w: *Śpiewniczek zawierający pieśni kościelne z melodiami dla użytku młodzieży szkolnej*, wybór J. Siedlecki, Nakładem Księży Misjonarzy na Kleparzu, Kraków 1908, s. 224n.

³¹ Zob. K. A n t o n i e w i c z, [Biedny, kto Ciebie nie zna od powicia], w: *Poezje O. Karola Antoniewicza TJ*, t. 1. *Poezje religijne*, wydał J. Badeni, Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, Kraków 1895, s. 94.

³² Zob. t e n ż e, *Pieśń majowa*, w: *Poezje O. Karola Antoniewicza TJ*, t. 1, s. 104.

³³ Zob. t e n ż e, *Nie opuszczaj nas*, w: *Poezje O. Karola Antoniewicza TJ*, t. 1, s. 101-103.

³⁴ M. L u b i e n i e c k a, *Między paradoksem a rzeczywistą koniecznością. Pieśń religijna w muzycznej twórczości jezuitów*, w: *Polska kultura religijna. Studia o polskiej religijności na przestrzeni wieków*, red. Ł. Burkiewicz, I. Kaczmarzyk, J. Łukaszewska-Haberkowa, L. Zinkow, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, Kraków 2019, s. 395. Zob. K. M r o w i e c, *Polska pieśń kościelna w opracowaniu kompozytorów XIX wieku*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1964; Z. W i t, *Śpiew w liturgii na ziemiach polskich w XIX wieku*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, cz. 3, red. W. Schenk, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1980.

młodzieży oraz inne funkcje zakonne sprawiły, że – wbrew dość powszechnemu przekonaniu o jego szczególnych i wieloletnich związkach z Połockiem – Morelowski nie był przywiązany do jednego miejsca. Przebywał czasowo w różnych ośrodkach zakonnych: w Mścislawiu, Mohylewie, Orszy, Petersburgu, Romanowie, Krakowie, Tyńcu, Nowym Sączu, Lwowie i Tarnopolu. Po wypędzeniu jezuitów z Rosji przyjechał na Podkarpacie, gdzie początkowo (w latach 1821-1822) sprawował w Brzozowie funkcję sekretarza arcybiskupa Ignacego Raczyńskiego, zabiegającego o przekazanie Towarzystwu Jezusowemu opustoszałego popaulińskiego klasztoru w Starej Wsi. Ostatecznie nastąpiło ono w roku 1821, na mocy decyzji metropolity przemyskiego Antoniego Gołaszewskiego. W ośrodku tym Morelowski mieszkał od roku 1836, pełniąc, do roku 1840, kolejno funkcje rektora i mistrza nowicjatu, a następnie – aż do śmierci (zmarł w roku 1845) – duchownego i spowiednika domu³⁵. O szacunku i autorytecie, jakim cieszył się wśród nowicjuszy nie tylko jako poeta, ale przede wszystkim jako życzliwy dla młodzieży jezuickiej mentor, świadczą chociażby dedykowane mu wiersze imieninowe³⁶.

W poezji Morelowskiego nie brakuje „kluczowych” dla piśmiennictwa jezuickiego motywów, także maryjnych. Jego najbardziej znanym utworem z tego nurtu okazała się pieśń *Do Najświętszej Marii Panny* („O, której berła ląd i morze słucha!”³⁷) napisana prawdopodobnie na początku lat trzydziestych (będąca zatem „rówieśniczką” wspomnianego *Hymnu* Słowackiego), kiedy to Morelowski był rektorem kolegium w Tyńcu (w latach 1828-1831). Uznać ją można za poprzedniczkę innych, znanych i śpiewanych do dziś jezuickich pieśni maryjnych powstałych na Podkarpaciu i w Nowym Sączu. Niewykluczone, że pierwsze publiczne wykonanie tego utworu odbyło się właśnie w Starej Wsi przy cudownym obrazie Zaśnięcia i Wniebowzięcia Matki Bożej, którego kult nowi właściciele sanktuarium znacząco ożywili. Najważniejszymi przejawami dziewiętnastowiecznej duchowości maryjnej tego podkarpackiego zakątka stały się dwie uroczystości zorganizowane przez zakonników Towarzystwa Jezusowego. Pierwsza z nich

³⁵ Informacje biograficzne dotyczące Morelowskiego odnaleźć można w następujących opracowaniach: J. P e r k o w s k i, *Wiadomość o naukowym żywocie śp. ks. Józefa Morelowskiego*, „Przegląd Poznański” 19(1854) nr 5; S. Z a ł ę s k i, *Jezuici w Polsce*, t. 5, *Jezuici w Polsce porozbiorowej 1773-1905*, cz. 1, 1773-1820, Nakładem Drukarni W.L. Anczyca, Kraków 1906; B. N a t o Ń s k i, hasło „Józef Morelowski”, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 21, red. E. Rostworowski i in., Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Kraków 1976, s. 764n.; E. A l e k s a n d r o w s k a, *Józef Morelowski (1777-1845)*, w: *Pisarze polskiego oświecenia*, t. 3, red. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 53-63; A. O c h e n k o w s k a, *Józef Morelowski (1777-1845) jako poeta późnego oświecenia. Zarys monograficzny*, Wydawnictwo Naukowe Tygiel, Lublin 2021.

³⁶ Zob. M. N a l e p a, *Iwo Czeżowski (1814-1889) – zapomniany pisarz Towarzystwa Jezusowego. Studia i teksty*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2021 (por. zvl. rozdz. „Po śladach starowiejskiego rektora”, s. 62-91).

³⁷ M o r e l o w s k i, dz. cyt., s. 146.

związana była z przyozdobieniem obrazu starowiejskiego koronami papieskimi we wrześniu 1877 roku przez arcybiskupa Ludwika Jacobiniego, legata Piusa IX. Uczestniczyło w niej ponad sto tysięcy wiernych: Polaków z trzech zaborów, Rusinów i Słowaków. Druga zaś to powtórna koronacja wizerunku we wrześniu 1899 roku, dokonana przez biskupa przemyskiego Józefa Sebastiana Pelczara³⁸.

Ze względu na wartości artystyczne i łatwo wpadającą w ucho linię melodyczną omawiana pieśń Morelowskiego stała się hymnem marynarzy i żeglarzy (dziś taką funkcję pełni), choć powstała daleko od brzegów i portów morskich, a jej autor nigdy nie przebywał nad otwartym morzem; znał jedynie Zatokę Fińską, nad którą położony jest Petersburg.

Po raz pierwszy pieśń *Do Najś. Bogarodzicy Maryi* ukazała się w krakowskim *Kalendarzu dla rodzin katolickich na rok 1857* Walerego Wielogłowskiego³⁹ (obok utworów Karola Bołoz Antoniewicza i Bohdana Zaleskiego)⁴⁰. W roku 1904 wiersz umieszczono w jezuickiej antologii *Ku czci Maryi*⁴¹, wydanej nakładem oficyny Władysława Ludwika Anczyca. Ostatni bodajże raz został przedrukowany w zbiorze „*Przedziwna Matko Stworzyciela Swego*”. *Antologia dawnej polskiej poezji maryjnej*⁴².

Wskazówkę interpretacyjną stanowi znajdująca się pod tytułem utworu adnotacja: „Z tych słów *Ave Maris Stella*”⁴³, nawiązująca do nazwy łacińskiej antyfony z ósmego wieku (najstarszy jej zapis pochodzi z wieku dziewiątego), popularnej w średniowieczu i później, w kilku kolejnych stuleciach. Na tym wczesnochrześcijańskim tytule Maryi – Gwiazdy Morskiej⁴⁴ – i na związanym z nim kontekście marynistycznym Morelowski nabudowuje nadrzędną ideę

³⁸ Zob. W. M r o w i ń s k i, *Cudowny obraz Matki Boskiej Starowiejskiej w ziemi sanockiej*, Nakładem x. Michała Mycielskiego, Kraków 1895; J. P a c h u c k i, *Matka Miłosierdzia. W 50-lecie koronacji cudownego obrazu Matki Boskiej w Starej Wsi Sanockiej*, Wydawnictwo Księży Jezuitów, Kraków 1927; A. C h m u r a, *Matka Boża Starowiejska*, „Skarby Podkarpackie” 7(2007) nr 6, s. 36-38; B. N a t o ń s k i, *W setną rocznicę koronacji obrazu Zaśnięcia i Wniebowzięcia NMP w Starej Wsi (1877-1977)*, „Nasza Przeszłość” 51(1979), s. 119-139.

³⁹ J. M o r e l o w s k i, *Do Najś. Bogarodzicy Maryi*, w: *Kalendarz dla rodzin katolickich na rok 1857*, Księgarnia i Wydawnictwo Dzieł Katolickich, Kraków 1875, s. 55.

⁴⁰ Por. E. A l e k s a n d r o w s k a, *O spuściźnie poetyckiej Józefa Morelowskiego (1777-1845)*, w: *Wiersze Józefa Morelowskiego*, s. 11; O c h e n k o w s k a, dz. cyt., s. 33, 52.

⁴¹ Zob. J. M o r e l o w s k i, [O, której berła ląd i morze słucha!], w: *Ku czci Maryi. Zbiór pieśni i wierszy ułożonych przez Ojców i Braci Towarzystwa Jezusowego Prowincji Galicyjskiej*, W.L. Anczyk, Kraków 1904, s. 36.

⁴² Zob. t e n z e, *Do Najświętszej Marii Panny*, w: „*Przedziwna Matko Stworzyciela Swego*”. *Antologia dawnej polskiej poezji maryjnej*, wybór i oprac. R. Mazurkiewicz, Wydawnictwo Księży Marianów MIC, Warszawa 2008, s. 499.

⁴³ T e n z e, *Do Najświętszej Marii Panny*, s. 146.

⁴⁴ „O gwiazdo morska! [...]”. Tamże. Por. J. R u t k o w s k a, „Językowy obraz Bożej Matki w XIX- i XX-wiecznych czytankach i kazaniach majowych”, praca doktorska, Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej UAM, Poznań 2012, s. 164n.

hymnu i metaforę życia ludzkiego jako żeglugi. Wykorzystanie tego motywu podyktowane zostało przede wszystkim pobożnością maryjną autora, ale także potrzebą poetyckiego wskazania na transcendencję, którą przestrzeń morska w oczywisty sposób wyraża. „Niemające granic przestrzenie morskie – podkreśla Anna Czabanowska-Wróbel – to nie tylko symbol życia i jego potęgi, poszukiwania i odkrywania tego, co nowe. To także obraz tęsknoty człowieka za nieskończonością, za wartościami metafizycznymi. Na dnie marzenia o morzu kryje się pragnienie transcendencji”⁴⁵. W omawianej pieśni jednak wyobrażenie morza nie tylko sugeruje metafizyczno-mistyczne pragnienie połączenia duszy z rzeczywistością transcendentną, ale jest także wyrazem treści egzystencjalnych, podobnie jak ma to miejsce w *Żeglarzu*⁴⁶ Mickiewicza czy w sonecie o takim samym tytule przyszłego jezuita Antoniewicza⁴⁷, gdzie konfrontacja człowieka i wodnego żywiołu tworzy ideę przewodnią wypowiedzi „ja” lirycznego i gdzie pominięty jest motyw poszukiwanej przystani. Ów brak odniesienia do portu w pieśni Morelowskiego nie oznacza jednak „bezpornego ludzkiego żeglowania”⁴⁸. W utworze jezuita cel żeglugi jest implikowany; bezpiecznie prowadzi do niego Gwiazda Morska, będąca równocześnie kotwicą chroniącą łódkę przed roztrzaskaniem się o skały. Inne określenie Najświętszej Marii Panny: „Jedyna [...] po Bogu otucha”⁴⁹ wskazuje, z jednej strony, na hierarchię Osób w przestrzeni zbawczej, z drugiej zaś na jedność sprawczą Ich działania. Maryja to „wtóra” pociecha człowieka wrzuconego w świat żywiołów („błędnego żeglarza”⁵⁰), morze zaś wyobraża theatrum walki o zbawienie, różnorakie przeszkody i utrudnienia symbolizowane przez „srogie gniewy fal”⁵¹. Wielu rozbitków legło na morskim dnie, nie tylko bowiem brak szlaku i burze utrudniają żeglugę, ale przede wszystkim spowijająca przestrzeń żeglugi ciemność nocy. W przypadku pisarza chrześcijańskiego, jakim jest twórca omawianej pieśni, ciemność ta przywodzi na myśl refleksje św. Jana od Krzyża o kondycji człowieka i jego relacji do sacrum. W ciemności pojawia się jednak Stella Maris i spuszcza na wątlą łódź zatrwożonego żeglarza promienie łaski, a jej blask, rozświetlający nawet cienie, budzi nadzieję wybawienia z życiowych opresji.

⁴⁵ A. Czabanowska-Wróbel, *Sprzeczne żywioły. Młoda Polska i okolice*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 46.

⁴⁶ Zob. A. Mickiewicz, *Żeglarz*, w: tenże, *Dziela*, t. 1, s. 84-86.

⁴⁷ Zob. K. Bołoz Antoniewicz, *Żeglarz*, w: *Poezje o Karola Antoniewicza TJ*, t. 2, *Poezje różne*, wydał J. Badeni, Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, Kraków 1896, s. 74n.

⁴⁸ M. Sęp Szarzyński, *Pieśń IX. Iż próżne człowiecze staranie bez bożej pomocy*, w: tenże, *Rytmy albo wiersze polskie oraz cykl erotyków*, oprac. J. Krzyżanowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 22.

⁴⁹ Morelowski, *Do Najświętszej Marii Panny*, s. 146.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże.

STROFY ZAUFANIA I ZAWIERZENIA

Karola Antoniewicza pieśń [Matko, u stóp Twych składam moje dzięki]

Karol Bołoz Antoniewicz pochodził ze spolszczonej rodziny ormiańskiej⁵². Do dwuletniego nowicjatu starowiejskiego wstąpił we wrześniu 1839 roku. Był już wtedy dość znanym poetą, którego duszę ukształtował – i egzystencjalnie, i literacko – romantyzm (zadebiutował w 1828 roku tomikiem *Sonety*⁵³), tak że nawet po złożeniu profesji zakonnej nie zdołał się od niego uwolnić. Tradycja romantyczna stała się mu bliższa od klasycyzującego szlif środowiskowego przejętego przez uczniów szkół jezuickich: tarnopolskiej, nowosądeckiej czy starowiejskiej. Antoniewicz był żywiołowy i empatyczny, pisał i wygłaszał płomienne mowy⁵⁴, tworzył przeniknięte liryzmem pieśni religijne.

Jako twórca jezuicki zasłynął z żarliwych kazań – utrzymanych w tonie jeremiad i przestróg Piotra Skargi czy Jana Pawła Woronicza – oraz śpiewanych po dziś dzień pieśni: [Biedny, kto Ciebie nie zna od powicia], *Pieśń majowa* („Chwalcie, łąki umajone”), [Panie! w ofierze Tobie dzisiaj składam]⁵⁵, [Huczają lasy, szumią zdroje]⁵⁶, [Do Betlejemu pełni radości]⁵⁷, [Zawitał do nas majowy poranek]⁵⁸, *Kolęda* („Usnąłeś, Jezu, na Maryi łonie”)⁵⁹, czy *Nie opuszczaj nas*⁶⁰.

Ze względu na swe tragiczne doświadczenia (wstąpił do Towarzystwa Jezusowego, gdy zmarła jego małżonka, a wcześniej przeżył śmierć pięciorga własnych dzieci i adoptowanego znajdy) Antoniewicz nazywany był „polskim

⁵² Informacje biograficzne dotyczące zakonnika odnaleźć można w następujących opracowaniach: M. I n g l o t, *Karol Antoniewicz*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2001; F. Z i e j k a, *Przedziwne losy Karola Antoniewicza, polskiego Ormianina ze Lwowa*, w: *Polscy Ormianie w drodze do niepodległej Polski. Materiały z konferencji naukowej. Kraków, 9-10 października 2018 r.*, red. S. Dziedzic, J. Paluch, Biblioteka Kraków, Kraków 2018, s. 69-92; B. L e s z c z y Ń s k a, „W Krzyżu – miłości nauka...”. *Życie i twórczość ks. Karola Antoniewicza (1808-1852)*, Wydawnictwo Księży Sercanów Dehon, Kraków 2017.

⁵³ Zob. [K. B o ł o z A n t o n i e w i c z], *Sonety Karola Bołoz Antoniewicza*, Drukiem Józefa Schnaydera, Lwów 1828.

⁵⁴ Zob. [K. A n t o n i e w i c z], *Kazania księdza Karola Antoniewicza Towarzystwa Jezusowego*, t. 2: *Kazania o Matce Boskiej*, zebrał J. Badeni, Wydawnictwo Towarzystwa Jezusowego, Kraków 1906.

⁵⁵ Zob. t e n ż e, [Panie! w ofierze Tobie dzisiaj składam], w: *Poezje O. Karola Antoniewicza TJ*, t. 1, s. 87.

⁵⁶ Zob. t e n ż e, [Huczają lasy, szumią zdroje], w: *Poezje O. Karola Antoniewicza TJ*, t. 1, s. 83.

⁵⁷ Zob. t e n ż e, [Do Betlejemu pełni radości], w: J. Badeni, *Ksiądz Karol Antoniewicz Tow. Jez.*, W.L. Anczyc i Spółka, Kraków 1896, s. 65.

⁵⁸ Zob. t e n ż e, [Zawitał do nas majowy poranek], w: *Poezje O. Karola Antoniewicza TJ*, t. 1, s. 99.

⁵⁹ Zob. t e n ż e, *Kolęda*, w: *Poezje ks. Karola Antoniewicza poprzedzone krótką wiadomością o życiu i pismach autora*, Drukarnia „Czasu”, Kraków 1861, s. 135.

⁶⁰ Zob. t e n ż e, *Nie opuszczaj nas*, w: *Poezje O. Karola Antoniewicza TJ*, t. 1, s. 101.

Hiobem”, a z uwagi na szczególnie zapal w posłudze misyjnej, rekolekcyjnej i kapłańskiej – „apostolem Galicji”⁶¹. Całe jego krótkie, zaledwie czterdziestoletnie życie wypełniały wędrówki. Jeszcze przed złożeniem ślubów zakonnych podróżował po Europie i po Polsce: do Wiednia, Siedmiogrodu i Bukowiny, był na Huculszczyźnie i w Sudetach), co pozwoliło mu potem bez przeszkód wpisać się w pielgrzymi paradygmat duchowości jezuickiej. Odbywał misje w Galicji, na Podkarpaciu, Górnym i Dolnym Śląsku oraz w Wielkopolsce, pielgrzymował do Starej Wsi, Staniątek, Piekar Śląskich, do Zuckmantel i Greiffenbergu. Kilukrotnie skazywany był na banicję (z Krakowa i z całej Galicji). Przez pół roku (1846) w piętnastu misjach (obejmujących miejscowości: Brzany, Bobowa, Bruśnik, Ciężkowice, Lipnica, Gromnik, Wilczyca, Podole, Rożnów, Korzenna, Tropie, Staniątki, Brzeźnica, Nagoszyn i Wiewiórka) wygłosił ponad dwieście kazań, odwiedzając równocześnie wiejskie chaty, by wyciszać rewolucyjne nastroje wśród zbuntowanych włościan.

Ważnymi motywami w dość obfitej i różnorodnej twórczości Antoniewicza stały się artefakty należące do wyposażenia pielgrzyma, traktowane albo dosłownie – jako elementy ekwipunku człowieka podróżującego, albo metaforycznie – jako atrybuty zbłąkanego tułacza lub pewnie stąpającego po obranej drodze wędrowcy czy żeglarza zmierzającego do trwałych portów i pewnych brzegów. Patronką i opiekunką zarówno duchowych, jak i „fizycznych” wędrówek człowieka uczynił Antoniewicz Maryję. Wielokrotnie podkreślał, że w wielkich i małych podróżach życia – celowych i nieplanowanych, wymodlonych i nieświadomych – jest ona wspomóżycielką, niezawodnym drogowskazem i busolą, przewodniczką kierującą grzeszników z bezdroży na sprawdzone szlaki. W takiej właśnie intencji – z dziękczynieniem oraz prośbą o opiekę i wskazanie właściwej drogi pośród wielu możliwych – zanosił do niej poetycką i bardzo osobistą modlitwę: „Matko, u stóp Twych składam moje dzięki”⁶².

Ów szczególny kult Najświętszej Marii Panny w życiu i twórczości Antoniewicza powodowany był kilkoma okolicznościami. Przede wszystkim bliska mu była idea macierzyństwa – doświadczył miłości matczynej od matki Józefy z Nikorowiczów (ostatnie lata życia spędziła ona w celi lwowskiego klasztoru panien benedyktynek), a jako mąż Zofii z Nikorowiczów był świadkiem bólu „nieszczęśliwej Niobe”, która w ciągu pięciu lat straciła wszystkie dzieci i na krótko przed śmiercią – zmarła w wieku dwudziestu siedmiu lat – wstąpiła do zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo. Niewątpliwie na

⁶¹ B. S. K a s p r o w i c z, *Apostoł Śląska. Misja ks. Karola Bołoz Antoniewicza na Śląsku a świadomość narodowa Górnoślązaków*, „Awedis” 11(2012), s. 9.

⁶² Zob. K. A n t o n i e w i c z, [Matko, u stóp Twych składam moje dzięki], w: *Poezje O. Karola Antoniewicza TJ*, t. 1, s. 72-74.

pobożność maryjną Antoniewicza wpłynął też jego pobyt w klasztorze w Starej Wsi, a zwłaszcza kształtowały ją kontakty z Józefem Morelowskim, który w swej poezji kilkakrotnie dawał świadectwo zawierzenia Matce Chrystusa.

Antoniewicz, podobnie jak Karpiński, starał się w swych wierszach, także maryjnych, eksponować religijność ludową. Chętnie posługiwał się motywami wiejskimi – roślinnymi, krajobrazowymi i kulturowymi. W jego pieśniach pojawiają się podkarpackie obrzędy, drogi, zabudowania, kapliczki i krzyże przydrożne. Tendencja ta ujawnia się szczególnie w lirykach majówkowych, co pozwala przypuszczać, że zainicjował ją pobyt w Starej Wsi. Wiosenne piękno wzgórz i łąk podbrzozowskich zauroczyło niemłodego już nowicjusza. Dał temu wyraz w kilku przynajmniej wierszach z cyklu *Wianeczek majowy*⁶³, choćby w słynnej apostrofie „Chwalcie łąki umajone”⁶⁴.

Domyślać się też można, że utwór [Matko, u stóp Twych składam moje dzięki] powstał w okresie starowiejskim Antoniewicza albo wkrótce po opuszczeniu przez niego Podkarpacia. Tekst ten zawiera bowiem swoisty program posługi duszpasterskiej, której symbolami młody zakonnik uczynił krzyż Chrystusa i pielgrzymi kostur, Matkę Bożą ustanowił zaś gwarantką wypełnienia przez niego powziętych zobowiązań, składanych u Jej stóp. Wiersz ten ma więc charakter modlitwy osobistej i intymnej, typowy dla pisarstwa religijnego Antoniewicza. Owa perspektywa potrzeb duchowych autora nie wypływa jednak z egocentryzmu, lecz z pragnieniem bycia dobrym kapłanem i misjonarzem. Wybór tej drogi rozstrzyga się zaś w dialogu z Matką Jezusa.

Nie sposób nie zauważyć zakorzenienia omawianej pieśni w tradycji romantycznej. Chociaż autor jest reprezentantem środowiska jezuickiego, pierwszoosobowe „ja” liryczne wiersza co rusz podkreśla swój indywidualizm, pragnąc u czytelnika wywołać wrażenie człowieka doświadczonego cierpieniem („[...] nie wart szczęścia, kto nie znał cierpienia”⁶⁵) i owładniętego misją. Chciałby „serca zwiędniałe w nowy byt odradzać”⁶⁶, marzy o tym, by uczynić chłopów przodownikami w świecie idei – tak aby lud polski „jak słońce jaśniał wśród innych ludów”⁶⁷. Swoje zobowiązanie misyjne zamierza zaś łączyć z konspiracją patriotyczną („Będę [...] / Łzami polewał ojczyste zagony / I słowo Boskie niósł z wioski do wioski”⁶⁸), przekonując obojętnych, „Że miłość kraju jest z miłością Boga / Ścisłemi węzły od wieków spojona”⁶⁹. Równocześnie pragnie być narodowym bardem – na wzór wędrującego po pol-

⁶³ T e n ż e, *Wianeczek majowy*, w: *Poezje O. Karola Antoniewicza TJ*, t. 1, s. 81-105.

⁶⁴ T e n ż e, *Pieśń majowa*, s. 104.

⁶⁵ T e n ż e, [Matko, u stóp Twych składam moje dzięki], s. 74.

⁶⁶ Tamże, s. 73.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ Tamże.

skim piekle nieszczęść i katastrof bohatera poematu Adama Jerzego Czartoryskiego⁷⁰ – oraz podjąć posłannictwo Irydiona – pielgrzymstwa po ziemi mogił i krzyżów („Będę rodzinny, drogi kraj oglądał, / Ziemię bolesnych wspomnień i cierpienia”⁷¹). Z kolei na podstawie innych literackich zapożyczeń wiersza Antoniewicza można wysnuć wniosek, że spośród wieszczów emigracyjnych najbliższy był mu Słowacki, po którego śmierci w roku 1849 odprawił we Lwowie nabożeństwo i wygłosił podniosłą mowę.

Równocześnie – w przeciwieństwie do twórczości wymienionych poetów – modlitwa Antonowicza pozbawiona jest jakichkolwiek oznak wątpliwości, żalów i roszczeń, które nierzadko towarzyszą refleksjom religijnym poetów romantycznych. Pokornie podporządkowuje się on wyrokowi Boskim i opiece Maryi, łącząc w jedno idee państwa środowiskowego (jezuickiego), narodowego i romantycznego. Przestrzenią owej pielgrzymki ma stać się ojczyzna, a przystankami – chałupy włościan.

W INTERTEKSTUALNEJ SIECI MODLITW

Bazylego Arciszewskiego pieśń [Matko potężna na niebie i ziemi]

Pieśń ta⁷², publikowana w wielu śpiewnikach, nadal wykorzystywana jest podczas nabożeństw religijnych⁷³. Jej autor⁷⁴, kolejny jezuita z otoczenia Józefa Morelowskiego, należał do grupy zakonników Prowincji Białoruskiej, którzy musieli opuścić Rosję w związku z edyktem Aleksandra I z 13 marca 1820 roku. Przez Podkarpacie, Austrię, Włochy i Szwajcarię dotarł do Francji, gdzie uczył w tamtejszych kolegiach. Wcześniej, w latach 1817-1820,

⁷⁰ Zob. A.[J.] Czartoryski, *Bard polski 1795 R.*, oprac. J. Kallenbach, Nakładem Księgarni Feliksa Westa, Brody [1912].

⁷¹ Antoniewicz, [Matko, u stóp Twych składam moje dzięki], s. 72.

⁷² Pieśń [Matko potężna na niebie i ziemi] miała kilka odmian. Omawiam ją na podstawie wersji opublikowanej (bez podania nazwiska autora) w *Śpiewniczku zawierającym pieśni kościelne z melodiami dla użytku młodzieży szkolnej*.

⁷³ Zalecano, aby pieśń ta wykonywana była w święto Matki Boskiej Nieustającej Pomocy przypadające 27 czerwca.

⁷⁴ Informacje biograficzne dotyczące Arciszewskiego odnaleźć można w następujących opracowaniach: [J. Brown], *Biblioteka pisarzy asystencji polskiej Towarzystwa Jezusowego powiększona dwoma dodatkami, z których pierwszy zawiera polskie i rosyjskie tłumaczenia, drugi wydania pisarzy Towarzystwa Jezusowego do innych asystencji należących w Polsce i Rosji. Napisana we Lwowie od r. 1852-1855 przez X. Józefa Brown, prowincji naprzód białoruskiej, potem galicyjskiej kapłana*, tłum. W. Kiejnowski, Ludwik Merzbach, Poznań 1862, s. 105; T. B z o w s k i, *Ojcowie i bracia Towarzystwa Jezusowego zmarli w polskich prowincjach od r. 1820*, Zakon Towarzystwa Jezusowego, Kraków-Warszawa 1932, s. 23; L. G r z e b i ń, hasło „Bazyli Arciszewski (1795-1856)”, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 1, red. H.E. Wyczawski, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1981, s. 62n.

prowadził zajęcia z języka francuskiego w Połocku, Witebsku i Mścislawiu. Do Galicji przybył w roku 1831. Wykładał filozofię w Tarnopolu (w latach 1833-1836) i retorykę w Starej Wsi (1836-1839). Następnie był kaznodzieją w lwowskim kościele św. Piotra i Pawła (1839-1842), profesorem języka francuskiego w gimnazjum w Tarnopolu (1842-1844) i w konwiktie szlacheckim we Lwowie (1844-1848). W czasie rozproszenia jezuitów, w latach 1848-1852, przebywał jako kapelan i nauczyciel domowy we dworze rodziny Vivien w Wysocku koło Brodów. Ostatnie trzy lata życia spędził zaś w opactwie benedyktynek w Staniątkach jako ich spowiednik.

Arciszewski znany był w środowiskach zakonnych i kościelnych jako autor prac naukowych, między innymi *Prawideł gramatyki francuskiej ułożonych nową metodą dla pilnych uczniów, którzy w siedmiu lekcjach gramatykę francuską chcą poznać*⁷⁵. Największe uznanie zdobył dzięki książce popularyzującej święta katolickiego roku liturgicznego oraz chrześcijańskie uroczystości domowo-rodzinne, zatytułowanej *Wykład historyczny i moralny świąt, obrzędów i zwyczajów Kościoła katolickiego*⁷⁶.

W pieśni [Matko potężna na niebie i ziemi] jezuicki zakonnik określa Maryję jako „czystsza nad kryształ”⁷⁷ i „niepokalaną”⁷⁸, podkreślając tym samym, że o Jej „potędzie” i miejscu w historii zbawienia zdecydowało uwolnienie od skutków grzechu pierworodnego ze względu na świętość Syna Bożego, którego porodziła. Tym samym dostąpiła łaski szczególnego kontaktu z Bogiem oraz stała się zwiastunką odkupienia ludzi⁷⁹. Siła sprawcza Maryi oficjalnie uznana została w dogmacie o Jej Niepokalanym Poczęciu, ogłoszonym 8 grudnia

⁷⁵ Zob. B. Arciszewski, *Prawidła gramatyki francuskiej ułożone nową metodą dla pilnych uczniów, którzy w siedmiu lekcjach gramatykę francuską chcą poznać*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów 1849.

⁷⁶ Zob. tenże, *Wykład historyczny i moralny świąt, obrzędów i zwyczajów Kościoła katolickiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów 1852. Kultowi maryjnemu są tu poświęcone części: „Niepokalane Poczęcie N. Maryi Panny, 8 grudnia” (zob. s. 28-31); „Oczyszczenie Najświętszej Maryi Panny, 2 lutego” (zob. s. 47-53); „Zwiastowanie Najświętszej Maryi Panny, 25 marca” (zob. s. 59-61); „Najświętszej Maryi Panny Bolesnej” (zob. s. 62-64); „Nawiedzenie N. Maryi Panny, 2 lipca” (zob. s. 145-147); „Najświętszej Maryi Panny Szkaplerznej, 16 lipca” (zob. s. 147-152); „Wniebowzięcie N. Maryi Panny, 15 sierpnia” (zob. s. 152-158); „Narodzenie N. Maryi Panny, 8 września” (zob. s. 158n.); „Najświętszej Maryi Panny Różańcowej, 1 października” (zob. s. 167-169); „Ofiarowanie Najśw. Maryi Panny, 2 listopada” (zob. s. 173n.); „Różaniec i Koronka” (zob. s. 320-322).

⁷⁷ [Arciszewski], [Matko potężna na niebie i ziemi], s. 225.

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ Zob. S.C. Napiórkowski, *Podstawy prawdy o Niepokalanym Poczęciu i podanie jej przez Kościół do wierzenia*, w: *Niepokalane poczęcie i życie chrześcijańskie*, red. D. Mastalska, Polskie Towarzystwo Mariologiczne, Częstochowa–Niepokalanów 2005, s. 17-41; J. Bolewski, *Początek w Bogu. Jedność dziewiczego i niepokalanego poczęcia*, Wydawnictwo WAM, Kraków 1998.

1854 roku przez papieża Piusa IX bullą *Ineffabilis Deus*⁸⁰. Galicyjscy jezuici włączyli się w upowszechnianie tego dogmatu, co uwidacznia się w różnych modlitwach, wierszach i instrukcjach ich autorstwa⁸¹.

Maryi – kochającej Matce – przypisana została w omawianym wierszu Arciszewskiego rola mediatorki łagodzącej i uśmierzającej gniew Boga Ojca na grzeszników, odsuwającej w czasie możliwe jego skutki, powstrzymującej wykonanie wyroków Bożych i sprowadzającej Boże miłosierdzie („Zagniewanego błagaj niebios Pana!”⁸²). Starowiejski poeta posłużył się ciekawym zabiegiem wtórnej aktualizacji pierwszej zwrotki *Pieśni o wielkości Boga, a nikczemności człowieka* Franciszka Karpińskiego⁸³. W utwór Arciszewskiego wpisane zostały także przekształcone zapożyczenia z wierszy jezuitów tarnopolskich i starowiejskich oraz modlitw kościelnych: „O, której Serca dobroć głoszą wieki”⁸⁴ („O, której berła ląd i morze słucha!”⁸⁵); „Strzeż nas, Maryjo, i we dnie, i w nocy”⁸⁶ („Rano, wieczór, we dnie, w nocy bądź mi zawsze ku pomocy”⁸⁷); „Ucieczko grzesznych, przyczyn się za nimi!”⁸⁸ („Ucieczko

⁸⁰ Zob. P i o IX, *Costituzione Apostolica Ineffabilis Deus*, The Holy See, vatican.va, <https://www.vatican.va/content/pius-ix/it/documents/18541208-costituzione-apostolica-ineffabilis-deus.html>. Jeszcze przed ustanowieniem dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Marii Panny pisał Arciszewski: „Wielkie to było szczęście Maryi Panny, że jedna z ludzi ani na chwilę nie była przedmiotem gniewu boskiego, że zawsze ozdobiona łaską poświęcającą była wolna od skazy, jaką grzech pierworodny na duszy, umyśle i sercu człowieka sprawuje” (A r c i s z e w s k i, *Wykład historyczny i moralny świąt, obrzędów i zwyczajów*, s. 29).

⁸¹ Zob. np. K. B o ł o z A n t o n i e w i c z, *Przewodnik dusz pobożnych w nabożeństwie do Najświętszego i Niepokalanego Serca Maryi*, Drukarnia Pillera, Lwów 1856; I. C z e ż o w s k i, *Pieśni do Niepokalanego Serca NMP*, rkps, Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, sygn. 916, k. 68r-69r; t e n ż e, *Nabożeństwo w czasie odpustu jubileuszowego przez O.Ś. Piusa IX nadane, które w Archidiecezji Lwowskiej obrządku łacińskiego od d. 15 października 1854 do d. 15 stycz. 1855 obchodzić się będzie. Z dodatkiem nauk o odpustach i Jubileuszu i wyjaśnieniem kwestii o Niepokalanym Poczęciu N.M. Panny*, Drukarnia Pillera, Lwów 1854; t e n ż e, *Modlitwa do najczystszej Bogarodzicy na uproszenie zwyciężenia wszelkich pokus*, T. Haneczek, Nowe Piekary [b.r.] (druk ulotny); *Sposób odmawiania koroneczki o N.M.P.*, Drukarnia Michała Franciszka Poremby, Lwów 1855.

⁸² [A r c i s z e w s k i], [Matko potężna na niebie i ziemi], s. 225.

⁸³ Por. K a r p i ń s k i, *Pieśń o wielkości Boga, a nikczemności człowieka*, w: *Pieśni nabożne*, s. 14.

⁸⁴ A r c i s z e w s k i, [Matko potężna na niebie i ziemi], s. 225.

⁸⁵ M o r e ł o w s k i, *Do Najświętszej Marii Panny*, s. 146.

⁸⁶ A r c i s z e w s k i, [Matko potężna na niebie i ziemi], s. 225.

⁸⁷ [K. A n t o n i e w i c z], *Do św. Anioła Stróża*, w: *Żłobek. Kolęda dla dzieci. Dziełko ostatnie ks. Karola Antoniewicza Tow. Jezusowego przez jednego z współpracowników tegoż dokończony*, Zakład Narod. im. Ossolińskich, Lwów 1863, s. 72. Najprawdopodobniej zbiorek uzupełnił Iwo Czeżowski.

⁸⁸ A r c i s z e w s k i, [Matko potężna na niebie i ziemi], s. 225.

grzesznych, módl się za nami!”⁸⁹); „W Twe ręce, Matko, wszystkie nasze sprawy / Składamy”⁹⁰ („Wszystkie nasze codzienne sprawy / Przyjm litośnie, Boże prawy”⁹¹); „Tę miłość zjednaj w życiu i przy skonie”⁹² („[...] módl się za nami grzesznymi, teraz i w godzinę śmierci naszej”⁹³); „Pan dobry stworzył ten świat niezmierny” („[...] niezmierny / Ten świat stworzony [...]”⁹⁴); „Nad ziemię niską, nad gwiazdy wzniesieni, / Przy Twoim tronie wieńcem ozdobię”⁹⁵ („Chowaj nas, póki raczysz, na tej niskiej ziemi”⁹⁶).

Można zatem mówić o ukrytej w omawianym liryku sieci intertekstualnej, na którą składają się cytaty lub naśladowania fragmentów pochodzących z modlitw kanonicznych i pieśni religijnych. Ale jest też odwrotnie, utwór Arciszewskiego zaciąga nową sieć zapożyczeń. Pojawiające się tu oryginalne określenia „potężna”⁹⁷ i „najlepsza z matek”⁹⁸ będą bowiem wykorzystywane w wielu późniejszych modlitwach, pieśniach i piosenkach religijnych, na przykład w utworze Marcina Chudego *Maryja, cudne imię* („Jest jedna Matka, która kocha wszystkie dzieci / Najlepsza z Matek [...]”⁹⁹).

⁸⁹ *Pieśń do Najświętszego Serca Marii Panny*, w: *Miesiąc maj poświęcony Bogurodzicy i Niepokalanej Dziewicy Maryi przez ks. Jakuba Nowakowskiego*, Nakładem Księgarni Katolickiej Władysław Miłkowskiego, Kraków 1881, s. 220-222..

⁹⁰ A r c i s z e w s k i, [Matko potężna na niebie i ziemi], s. 225

⁹¹ K a r p i Ń s k i, *Pieśń wieczorna*, s. 83.

⁹² A r c i s z e w s k i, [Matko potężna na niebie i ziemi], s. 225

⁹³ *Pozdrowienie Anielskie*, w: *Ołtarzyk polski katolickiego nabożeństwa zawierający najużywanwsze modlitwy, pieśni i rozmyślenia*, oprac. J. Chociszewski, Nakładem G. Jakubowskiego, Poznań 1889, s. 11.

⁹⁴ J. K o c h a n o w s k i, *Psalm 8. Domine Dominus noster, quam admirabile*, w: tenże, *Dziela polskie*, oprac. J. Krzyżanowski, PIW, Warszawa 1989, s. 310.

⁹⁵ A r c i s z e w s k i, [Matko potężna na niebie i ziemi], s. 225.

⁹⁶ J. K o c h a n o w s k i, *Pieśń XXV*, w: tenże, *Dziela polskie*, s. 280.

⁹⁷ Wyszukiwarka Google udostępnia 186 wyników wezwania „Potężna Matko” w następujących konfiguracjach: „Potężna Matko Boża”; „Módl się za nami, oręduj za nami, Panno Niepokalana, miłosierna i potężna Matko nasza, Maryjo!”; „Panno Niepokalana, miłosierna i potężna Matko nasza, Maryjo”; „Potężna Matko, opiekunko ludzi”; „Potężna Matko Boża i Współodkupicielko nas, grzeszników”; „Wierzmy, potężna Matko Boga, że jesteś Królową nieba i ziemi oraz Pośredniczką nieskończonej dobroci Twego Boskiego Syna Jezusa Chrystusa”; „Mężna i potężna Matko”; „O, potężna Matko Boża Desterro, Matko naszego Pana Jezusa Chrystusa”; „Potężna Matko Boża i Współodkupicielko nas, grzeszników”; „Potężna Matko Boża, kochająca nas Opiekunko”; „Matko Potężna, Matko łaski Bożej”; „Przez wspaniałe przywileje Twego Serca pełnego słodczy wyjednaj mi, o Mario, potężna Matko Boga i Matko moja, nabożeństwo szczerze i trwale do Najświętszego Serca Twego Syna Jezusa”; „Osoba i cały dom mój, niech będzie podnóżkiem Tobie, o Potężna Matko Boża!”; „Wierna i potężna Matko, módl się za nami”.

⁹⁸ A r c i s z e w s k i, [Matko potężna na niebie i ziemi], s. 225.

⁹⁹ M. C h u d y, *Maryja, cudne imię*, w: *Laudate Dominum. Śpiewnik pielgrzymkowy Złotej Grupy Radomskiej*, oprac. L. Gralak, Księży Oratorianie, Radom 1986, s. 111.

Swój wiersz organizuje jednak Arciszewski przede wszystkim na zmodyfikowanej opozycji, jaką zastosował Karpiński w *Pieśni o wielkości Boga...* Widać to już w pierwszych zwrotkach obydwu utworów:

Potężny Boże na ziemi i w niebie!	Matko potężna na niebie i ziemi,
Gdy spojrzę na dzieł Twoich widowisko,	Ty, co nie gardzisz prośbami naszymi!
A potym oczy obrócę na siebie,	Oto Twe dzieci głos wznoszą do Ciebie;
Jak mię Twa wielkość upokarza nisko! ¹⁰⁰	Wspieraj, Maryjo, wspieraj nas w potrzebie ¹⁰¹ .

Pieśń o wielkości Boga... skomponowana została na bardzo ostrym kontraście człowiek – jego Stwórcą, w warstwie stylistycznej do wierszy Kochanowskiego (takich, jak na przykład fraszka *O żywocie ludzkim*¹⁰²) i refleksji Blaise’a Pascala. Podmiot liryczny jako reprezentant gatunku ludzkiego umniejsza tu siebie do poziomu zwierząt i przedmiotów („[...] jestem niedołężnym płazem, / Zbitym naczyniem, o które nie stoja”¹⁰³), podkreślając równocześnie, że człowieka wśród istot rozumnych degradowuje zarówno słabość fizyczna, jak i skłonność do grzechu. Stąd intencją modlitewnego komunikatu jest nie tyle zapewnienie sobie szczęścia po przekroczeniu granicy doczesności, ile pilna potrzeba wyznania win:

Potem przed tronem Twym padnę i powiem:
Z dalekich krajów przyszedłem w te strony
Za moim skarbem, weselem i zdrowiem,
Ubogi, smutny, na siłach zniszczony¹⁰⁴.

Ów pielgrzym do Bożego tronu nie ma jednak pewności, że grzechy zostaną mu odpuszczone. Nie zwraca się w tym celu o mediację i pośrednictwo ani do świętych, ani do Maryi. To Bóg jest bowiem przede wszystkim gwarantem sprawiedliwego wyroku na zmiennego i występnego człowieka. Nie znajdziemy też w wierszu Karpińskiego wskazania na bezpośredni kontakt podmiotu lirycznego z Bogiem, które obecne jest w dziewiętnastowiecznych jezuickich wierszach maryjnych, ani tonu bezgranicznego zaufania i zawierzenia.

Z kolei w pieśni Arciszewskiego kontrast dotyczy przede wszystkim Maryi i ludzi. Nie jest już tak ostro zarysowany, jak w utworze autora *Pieśni nabożnych*, choć i w tym przypadku grzeszność definiuje egzystencjalne i metafizyczne umiejscowienie człowieka. Kontrast między nim a Maryją w tym aspekcie łągodzi w utworze idea macierzyństwa, albowiem Najświętsza Maria

¹⁰⁰ Karpiński, *Pieśń o wielkości Boga, a nikczemności człowieka*, s. 14.

¹⁰¹ Arciszewski, [Matko potężna na niebie i ziemi], s. 224.

¹⁰² Zob. J. Kochanowski, *O żywocie ludzkim*, w: tenże, *Dziela polskie*, s. 133n.

¹⁰³ Karpiński, *Pieśń o wielkości Boga, a nikczemności człowieka*, s. 14.

¹⁰⁴ Tamże.

Panna obdarowana została atrybutami wielkości i potęgi. Stała się przedmiotem uwielbienia wszystkich stworzeń, okazując im empatię, współczucie, a przede wszystkim miłość, dlatego powierzono Jej zadanie wyciszania srogości Boga i zbliżania do Niego ludzi. Stoi pośród nich jako przewodniczka, animatorka ludzkich wysiłków w dążeniu do osiągnięciu wiecznego szczęścia i nie ma w niej cienia rygoryzmu, oschłości czy nieczułości.

Kreując taki portret Maryi, Arciszewski kierował się przede wszystkim wskazaniem Ignacego Loyoli, który zalecał, by najpierw rozmawiać właśnie z Nią, prosić Ją o pośrednictwo, a następnie podjąć komunikację z Bogiem Ojcem. Ów pierwszy dialog miał bowiem stać się gwarancją przystępności Stwórcy, a w konsekwencji osiągnięcia przez człowieka celów duchowych: równowagi ducha, spełnienia i spokoju oraz wiecznej szczęśliwości.

MATKA MATEK

Iwa Czeżowskiego pieśń [Idźmy, tulmy się jak dziatki]

Iwo Czeżowski należał do grona najbardziej oddanych kultowi maryjnemu zakonników jezuickich czasów niewoli narodowej, czego wyrazem jest jego dorobek piśmienniczy, obejmujący bogatą pod względem liczby tekstów i różnorodności form twórczość poświęconą Najświętszej Marii Pannie. Składają się na nią modlitwy poetyckie, kazania, wiersze dla dzieci, pieśni, westchnienia, miracula, historie cudownych wizerunków, koronki, nowenny, felietony i zbiory poświęcone nabożeństwu majowym.

Urodzony w roku 1814 w Kołodziejówce przysły poeta pobierał pierwsze nauki w gimnazjum w Tarnopolu. Do Towarzystwa Jezusowego wstąpił 19 lipca 1832 roku w Starej Wsi¹⁰⁵. Na początku edukacji formacyjnej, tak jak Antoniewicz i inni nowicjusze, uczestniczył w wykładach reguł zakonnych oraz w publicznych i prywatnych konferencjach Józefa Morelowskiego.

W życiu zakonnym Czeżowski łączył posługę kapłańską z obowiązkami pedagogicznymi i zajęciami pisarskimi. Ze szczególnym zaangażowaniem prowadził działalność misyjną i kaznodziejską, zwłaszcza na Podhalu w okresie tak zwanej rzezi galicyjskiej, kiedy to wraz z Antoniewiczem wygaszał rewolucyjne nastroje oraz przywracał zbuntowanych chłopów społeczeństwu i Kościołowi¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Twórczość Czeżowskiego nie doczekała się należytej jej literatury przedmiotu. Traktują o niej i o życiu zakonnika opracowania: S. B e d n a r s k i, hasło „Czeżowski Iwo (1814-1889)”, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, red. W. Konopczyński i in., Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1938, s. 368; N a l e p a, *Iwo Czeżowski (1814-1889)*.

¹⁰⁶ Nieznany autor nekrologu Czeżowskiego tak o nim pisał: „Wspólnie z o. Karolem Antoniewiczem rozpoczął misyjną wędrowkę po miejscach zlanych krwią bratnią, po zgłiszczach i ruinach

Po wydaniu przez Ferdynanda I edyktu banicyjnego (w roku 1848), nakazującego jezuitom opuszczenie Galicji, podjął działalność duszpasterską między innymi na ziemiach zaboru pruskiego. Prawdopodobnie był jednym z inicjatorów misji jezuickich na Śląsku, a z pewnością należał do grupy pierwszych zakonników tego zgromadzenia obecnych na tych terenach po roku 1848.

Czeżowski był „modelowym” reprezentantem Prowincji Galicyjskiej dziewiętnastowiecznego Towarzystwa Jezusowego: wykształconym humanistą, znającym kilka języków poetą i tłumaczem, redaktorem, publicystą, autorem pieśni religijnych, kaznodzieją, misjonarzem i rekolekcjonistą, inicjatorem i animatorem akcji dobroczynnych, zwłaszcza na rzecz sierot, założycielem bractw trzeźwościowych, propagatorem nabożeństw majowych, kultu maryjnego i kultu jezuickich świętych młodzieniaszków, obrońcą wiary chrześcijańskiej i katolicyzmu, pedagogiem o znaczących osiągnięciach, mentorem, regionalistą wspierającym ideę polskiego Śląska i miłośnikiem krajobrazów podkarpackich. Pobożność łączył z erudycją, dyscypliną duchową oraz życzliwością wobec drugiego człowieka, ideały humanistyczne z wartościami chrześcijańskimi. Utwierdzał w powołaniu zakonników i zakonnice, pocieszał słabych duchem, uspokajał i wyciszał zbuntowanych chłopów, opowiadając się za kulturą spotkania i dialogu. Był propagatorem solidaryzmu – środowiskowego, regionalnego i narodowego. W swej działalności kaznodziejskiej ważnym aspektem pozyskiwania przychylności wiernych uczynił odwoływanie się do reprezentowanej przez nich regionalnej tradycji i obyczaju. Pod tym względem jego postugę z pewnością określić można jako nowoczesną.

Pisarstwo Czeżowskiego zakorzenione jest w tradycji klasycznej, ponieważ przychodzącej w sukurs duchowości ignacjańskiej, która unikała wszelkiego ekstremizmu także na poziomie przeżyć i doświadczeń, wystrzegała się zarówno oziębłości, jak i nadmiernego entuzjazmu. Jako autor wierszy wykazywał się nienagannym stylem, prostotą myśli i silnym akcentowaniem fatyczno-komunikacyjnej funkcji swoich pism. Był autorem najważniejszych do dziś tekstów poświęconych obrazowi Matki Bożej Miłosierdzia (zwanej też Ozdobą Pogorza, Matką Bożą Starowiejską) w Starej Wsi, katalogujących wymodlone przed tym wizerunkiem cuda¹⁰⁷.

spalonych dworów i miasteczek, wśród band rozpasanego i pijanego chłopstwa. Łaska Boża i gorące słowo misjonarzy dokonały cudu – lud zbłąkany bił się w piersi, żałował za swe zbrodnie i powracał gromadnie do Boga” (*Nekrologia*, „Czas” 42(1889) nr 185, s. 2).

¹⁰⁷ Zob. I. C z e ż o w s k i, *Koronacja cudownego obrazu Najświętszej Maryji Panny pod wezwaniem Matki Miłosierdzia w kościele OO. Jezuitów w Starejwsi pod Brzozowem*, Nakładem OO. Jezuitów, Lwów 1877; t e n z e, *Nabożeństwo do Matki Boskiej Starowiejskiej poprzedzone historią cudownego Jej obrazu pod wezwaniem Matki Miłosierdzia oraz uroczystego obrzędu koronacji tegoż obrazu*

Idea miłosierdzia i opieki Matki Bożej wyraźnie wybrzmiewa w najbardziej znanej pieśni maryjnej Czeżowskiego [Idźmy, tulmy się jak dziatki], kojarzonej przede wszystkim z nabożeństwami majowymi oraz z rozpowszechnionym na szeroką skalę od dziewiętnastego wieku kultem Niepokalanego Serca Maryi. Pieśń ta funkcjonowała w kilku wersjach¹⁰⁸, a jej fragmenty cytowane były w innych utworach; uzyskała też czeską parafrazę („Ó Maria, v každé době vyvolime stánek sobě”¹⁰⁹).

W pieśni tej Maryja ukazana została jako idealny wzór „zwykłego” macierzyństwa: matczyzna obecność łagodzi niepokoje i rozterki duchowe, a gest przytulenia goi egzystencjalne i moralne rany. Maryja, niczym ziemská matka, doskonale rozumie potrzeby swoich dzieci. Jest ostoją w życiu doczesnym i szafarką łask, które jej dzieciom zapewnić mają szczęśliwość wieczną. Wizerunek ten stanowi w pewnym sensie „udomowiony”, zintymizowany wariant Stella Maris – Matki budzącej w dziecku poczucie bezpieczeństwa, troskliwej opiekunki i towarzyski. Jest to jednak zarazem Matka bliska przede wszystkim mieszkańcom wsi galicyjskiej, wrażliwa na krzywdy i niesprawiedliwości, „najczulsza z córek Adama”¹¹⁰.

W Starej Wsi zakonnicy jezuitcy modlili się przed figurą Matki Boskiej Nowicjackiej, niewielką, wykonaną z drewna lipowego kopią figury loretańskiej, sprowadzoną na początku siedemnastego wieku do Wilna przez Mikołaja Łęczyckiego. Do kolegium starowiejskiego przywiózł ją w roku 1823 Jan Lubiewicz na życzenie pierwszego rektora tutejszego nowicjatu Alojzego Landesa, który na Podkarpaciu wprowadził wśród zakonników zwyczaje i rytuały białoruskie. Nowicjusze ozdabiali statuetkę wotami błagalnymi i dziękczynnymi. Karol Antoniewicz ofiarował jej ślubną obrączką; często kontemlował oblicze Najświętszej Marii Panny. „Przed tą statua – napisał – przez dwa lata modliłem się, codziennie odprawiałem rozmyślenia i nieraz walczyłem i po-

dokonanej 8 września 1877 przez JExc. Nuncjusza papieskiego Ludwika Jacobini, terażniejszego kardynała-sekretarza stanu, Drukarnia Ludowa, Lwów 1881.

¹⁰⁸ Podaje się błędnie także autorstwo Karola Bołoz Antoniewicza. Por. *Zdrój pociechy, czyli ćwiczenia pobożne dla osób płci obojej zostających w Arcybractwie Paska Rzemiennego Zakonu Braci Pustelników Augustyna świętego ułożone celem pomnożenia chwały Boga w Trójcy Świętej jedynej, ku czci Najświętszej Maryi Panny Pocieszenia, tudzież na uwielbianie SS. Ojca Augustyna i Matki Moniki, zebrał na pożytek duchowny braci i sióstr tegoż Arcybractwa, a następnie wszystkich wiernych Chrystusowych ks. Władysław Jan Weissenbach, Księgarnia J.A. Pelara, Rzeszów 1872, s. 231; B. L e s z c z y Ń s k a, *Wincenty Pol i ks. Karol Antoniewicz – wspólnota ducha i twórczości*, „Zeszyty Naukowe KUL” 61(2020) nr 1, s. 529.*

¹⁰⁹ Por. A. N o w a k, „Polsko-niemiecko-czeska pieśń religijna w tradycji liturgicznej na Śląsku”, praca magisterska, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1996, s. 91; K. D o l a, *Pieśń kościelna pogranicza śląsko-morawskiego*, w: *Pogranicze – kultura – religia*, red. J. Tutaj, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości, Wałbrzych 2004, s. 277.

¹¹⁰ C z e ż o w s k i, [Idźmy, tulmy się jak dziatki], s. 154.

plakałem gorzką łzą, nie łzą żalu za światem, ale łzą żalu za grzechy, które tyle, tyle Boga obrażałem”¹¹¹.

Czeżowski z kolei po wypędzeniu jezuitów z granic Cesarstwa Austriackiego przez sześć lat opiekował się tą cudowną figurą nowicjacką. Gdyby nie jego starania, nie pozostałby po niej nawet ślad, gdyż w roku 1849 klasztor starowiejski zajęli żołnierze rosyjscy sprowadzeni do Galicji w związku z powstaniem na Węgrzech, traktujący interwencję zbrojną jako okazję do grabieży i dewastacji.

Z pewnością zarówno te okoliczności, jak i inne przyczyny religijnych wzruszeń inspirowały Czeżowskiego do pisarstwa maryjnego. Z gorliwością zabiegał on o wznowienie dzieła *O naśladowaniu Najświętszej Maryi Panny*¹¹², a także umacniał kult maryjny własną twórczością jako autor nie tylko słynnej *Pieśni majowej*, ale też innych utworów z tego nurtu, choćby *Pieśni do Niepokalanego Serca NMP*¹¹³ czy napisanej po pierwszej koronacji obrazu *Pieśni do N.P.M. Starowiejskiej*¹¹⁴, w zakończeniu nawiązującej do *Bogurodzicy*¹¹⁵. Najbardziej interesującym literacko tekstem w tej grupie jest wolny przekład wiersza Franciszka Renata Rapina, z powodzeniem łączący cechy sielanki antycznej i poetyckiego apokryfu o dzieciństwie Chrystusa, mianowicie liryk zatytułowany *Jeżus bawiący się z N. Matką na wsi. Pieśń pasterska, w której się życia wiejskiego szczęście zaleca*¹¹⁶. Zabawy Chrystusa z Najświętszą Marią Panną przedstawił autor na tle rustykalnego pejzażu, częstokroć występującego w jego poezjach, a przypominającego krajobraz starowiejski.

PRZEDŚWIT NARODOWEJ WOLNOŚCI

Franciszka Szmyda pieśń *Polska Królowa*

O autorze tej pieśni milczą kompendia jezuickie. Nie wymieniają jego nazwiska w swoich opublikowanych pracach ani Stanisław Załęski, ani Ludwik

¹¹¹ Cyt. za: J. B a d e n i, dz. cyt., s. 242.

¹¹² Zob. A. J. de R o u v i l l e, *O naśladowaniu Najświętszej Maryi Panny*, tłum. T. Brzozowski, Wydawnictwo Matris, Warszawa 2020.

¹¹³ Zob. C z e ż o w s k i, *Pieśń do Niepokalanego Serca NMP*.

¹¹⁴ Zob. t e n ż e, *Pieśń do N.P.M. Starowiejskiej*, Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, rkps, sygn. 916, k. 59r-60v.

¹¹⁵ Zob. t e n ż e, *Pieśń Bogarodzicy*, w: *Lutnia. Piosennik polski. Zbiór pierwszy*, F.A. Brockhaus, Lipsk 1864, s. 7.

¹¹⁶ Zob. t e n ż e, *Jeżus bawiący się z N. Matką na wsi. Pieśń pasterska, w której się życia wiejskiego szczęście zaleca, wolnie tłumaczona z XX. Renata Rapina Soc. Jesu*, w: *Utwory literackie naszych Scholastyków*, Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, rkps, sygn. 974 I, k. 51v-53r.

Grzebień, nie pojawia się ono też w *Encyklopedii wiedzy o jezuitach*¹¹⁷. Utwór zamieszczony został w zbiorze rękopiśmiennych wierszy „scholastyków” starowiejskich, czyli zakonników tego zgromadzenia będących w trakcie formacji.

przed Tronem

Za grzechy ojców jęczym w niewoli,
Z serc naszych płynie żaloszny śpiew;
Nieś nam, Maryjo, pomoc w niedoli
I Boży od nas powstrzymaj gniew.

Przed tronem Twoim klęczym wiek cały,
Zabrakło głosu i brak nam łez,
Już prawie serca bić nam przestały,
A jeszcze kaźni nie nadszedł kres.

Na rękach naszych brzęczą kajdany,
Żelazne pęta nogi nam trą,
Knut wciąż nam nowe zadaje rany
I jeszcze ducha uwięzić chcą.

Zapomnieć każą ojczyznej mowy,
Wygasić wiary gorącej skry;
W serce zapuścić chcą jad żmijowy,
Grobowym okryć całunem mgły.

Wśród nieustannej tej walki naszej
Ku Tobie, Pani, podnosim dłoń,
Zwycięskim laurem uwieńcz ród Laszy
I dumną wrogów daj ugiąć skroń!

Wiara i zgoda niech będą bronią,
W Bogu i zgodzie nąbędziem sił,
I znów zabłyśnie Orzeł z Pogonią,
Tak jak na polach grunwaldzkich łśnił.

Więc zgodę, Pani, złącz węzłem wiary
I w swą opiekę nas, Matko, weź,
Niechaj wolności błysną sztandary.
Królowo Polski, Polskę Twą wskrześ!...¹¹⁸

¹¹⁷ O autorze wiersza Ludwik Grzebień podaje następujące informacje: „Franciszek Szmyd – ur. 14 X 1873 w Starej Wsi, wst. 15 X 1898 r. w Starej Wsi, dym. 3 XI 1904 w Nowym Sączu” (hasło „Szmyd Franciszek”, w: L. Grzebień, *Słownik jezuitów polskich 1564-1990*, t. 11, Kraków 1993, s. 49, Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, mps).

¹¹⁸ F. S z m y d, *Polska Królowa*, w: *Utwory literackie naszych Scholastyków i różnych Domów z różnych lat*, Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, rkps, sygn. 909, k. 80.

Pieśń tę można uznać za „punkt dojścia” poświęconej Maryi jezuickiej twórczości pieśniowej czasów niewoli narodowej. Utwór powstał 23 października 1902 roku w Starej Wsi, o czym zaświadcza znajdująca się przy jego zapisie adnotacja: „Przysłał ks. Czencz ze Starej Wsi”¹¹⁹. Mowa tu o Władysławie Czenczu, który w latach 1901-1906 był nauczycielem historii, geografii i literatury polskiej w kolegium starowiejskim. Liryk ów, w którym komunikat osadzony został w konkretnym czasie historycznym („Przed tronem Twoim klęczym wiek cały”), bliski jest poetyce wierszy Morelowskiego. Autor pieśni wykorzystuje obecną w trenach z roku 1795 tego poety ideę odwetu zbrojnego, a równocześnie wyraźnym tonem pobrzmiwają w utworze idee romantyczne ze specyficzną stylistyką patriotyzmu martyrologicznego („knuć”, „kaźń”, „pęta”).

Ten mało znany tekst poetycki wart jest uwagi choćby ze względu na to, że stanowi kwintesencję jezuickiej maryjności okresu niewoli narodowej, łącząc w sobie trzy jej podstawowe nurty: narodowy, formacyjny i romantyczny. Podsumowuje wysiłki i aspiracje niepodległościowe Polaków oraz – w sposób życzeniowy – zapowiada to, co się stanie z mapą Europy środkowej za kilkanaście lat. Przypomina wreszcie podstawowe dystynkcje Maryi bliskie charakterowi religijności Polaków i posłannictwu środowiska, do którego autor pieśni należał. Podobnie jak inni przywołani wyżej poeci jezuicy, Szmyd wzbogaca maryjność ignacjańską pierwiastkami ludowymi i narodowymi. Wskazuje na to choćby tytuł Maryi, którym się posługuje i na którym buduje swój monolog liryczny: „Królowa”. Modlitwę kieruje do Jej tronu, nawiązując w ten sposób do lwowskich ślubów Jana Kazimierza, potwierdzonych licznymi koronacjami wizerunku Matki Bożej w wieku osiemnastym i kilkoma, zwłaszcza starowiejskimi, w stuleciu następnym. Autor wiersza odsyła równocześnie do refleksji teologicznej założyciela Towarzystwa¹²⁰, który uznawał Maryję za matkę wewnętrznej przemiany i drogi życiowej (Matkę Bożą Przydrożną, Matkę Bożą Drogę)¹²¹ – swojej i wielu pokoleń swoich uczniów – oraz ogłosił Ją Królową Towarzystwa Jezusowego (pamiętka tej uroczystości przypada w roku liturgicznym 22 kwietnia).

Warto przywołać jeszcze jeden interesujący aspekt czerpania przez Szmyda z tradycji, tym razem literackiej. Wskazanie na Polaków jako winnych niewoli narodowej, w którą popadli, związane z poruszonym przez niego problemem

¹¹⁹ Tamże, k. 80v.

¹²⁰ Zob. [I. L o y o l a], *Exercitia Spiritualia Ignatii de Loyola*, [M.K. Radziwiłł], Vilnae 1583; zob. też: t e n ż e, *Ćwiczenia duchowne*, tłum. J. Ożóg, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003; t e n ż e, *Opowieść pielgrzyma. Autobiografia*, tłum. i oprac. M. Bednarz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002.

¹²¹ Zob. M. L i s, *Maryja – Matka duchowej drogi św. Ignacego Loyoli*, Fundacja Militia Immaculatae, Warszawa 2021.

teodycei, ma swoje analogie w poezji lat 1793-1806, na przykład w *Trenie X* Józefa Morelowskiego¹²², natomiast żarliwy ton modlitwy o wolność nawiązuje do romantycznej liryki patriotycznej. Wskazać można nawet konkretny tekst, który mógł zainspirować jezuickiego poetę, a mianowicie pieśń z 1838 roku zaczynającą się od słów „Boże Ojczy! Twoje dzieci”, posiadającą kilka wersji i różne tytuły. Autorem tej modlitwy, wykonywanej z melodią *Pieśni porannej* lub *Pieśni wieczornej* Karpińskiego, był prawdopodobnie Marceł Skałkowski¹²³, konspirator, działacz niepodległościowy i więzień polityczny, zamordowany przez chłopów w czasie rzezi galicyjskiej, w której tłumienie mocno zaangażowani byli jezuici, zwłaszcza Antoniewicz, Czeżowski i Ignacy Skrocki. Prawdopodobnie, gdyż utwór ów, chętnie przepisywany i przedrukowywany, występuje też w śpiewnikach jako anonimowy lub autorstwa Karola Bołoz Antoniewicza¹²⁴.

Wydaje się, że pieśń Szmyda wzorowana była na tym tekście, autor dokonał jednak zamiany adresatów komunikatów lirycznych, zastępując odwołanie do Boga Ojca adresem do Królowej Korony Polskiej i Królowej Towarzystwa Jezusowego¹²⁵.

*

Mariusz Pleszak zarzuca dziewiętnastowiecznym kompozycjom kościelnym dyletantyzm i „zaściankową – w większości wypadków – nieporadność techniczną”¹²⁶. Tej, może nieco przesadnie surowej, ocenie polskiej kultury religijnej czasów niewoli narodowej zdają się przeczyć pieśni jezuickie poświęcone Najświętszej Marii Pannie, których autorami byli niekiedy znani pisarze i kompozytorzy. Poszerzały i pogłębiały one pobożność maryjną w nowych

¹²² Zob. J. Morelowski, *Tren X*, w: *Wiersze Józefa Morelowskiego*, s. 42n..

¹²³ Autorstwo Skałkowskiego potwierdza między innymi Robert Nabelak (por. [R. Nabelak], *Pamiętnik więźnia stanu. W dwóch częściach*, Nakładem „Gazety Wiejskiej”, Lwów 1875, s. 152).

¹²⁴ Zob. [K. Antoniewicz], [Boże Ojczy, Twoje dzieci!], w: *Pieśni i piosenki Legionów Polskich: dawne i współczesne na fortepian*, oprac. B. Wallek-Walewski, Antoni Piwarski i Spółka. Księgarnia Muzyczna i Wypożyczalnia Nut, Kraków [1915], s. 3; t e n ż e, [Boże Ojczy! Twoje dzieci], w: *Na swojską nutę. Wybór pieśni, piosenek i dumek z naszej przeszłości z towarzyszeniem fortepianu*, L. Idzikowski, Kijów 1910, s. 30; t e n ż e, *Modlitwa narodowa*, w: *Śpiewnik narodowy*, wybór W. Jeziorski, Księgarnia „Stella”, Cieszyn 1914, s. 8n.; t e n ż e, *Modlitwa codzienna*, w: *„Jeszcze Polska nie zginęła!” Pieśni patriotyczne i narodowe*, nr 2, wybór F. Barański, The Polish Book Importing Co., New York 1944.

¹²⁵ Nie wiemy, na jaką melodię pieśń Szmyda miała być śpiewana – oryginalną czy też przejętą. Z układu wersyfikacyjnego wynika jednak, że nie mogła to być muzyka do *Pieśni porannej* Karpińskiego.

¹²⁶ Pleszak, dz. cyt., s. 128.

odsłonach obrzędowych (ku czci Serca Najświętszej Marii Panny, Niepokalanego Poczęcia Maryi czy Matki Bożej Różańcowej) i w różnorodnych formach piśmienniczych. Stanowiły też przestrzeń pielęgnowania języka, kontynuacji tradycji narodowych, ekspresji uczuć patriotycznych i pracy u podstaw. Tworzyli je dobrze wykształceni zakonnicy z otoczenia księdza Józefa Morelowskiego, poety, wykładowcy poetyki oraz retoryki. Pieśni te przyciągały uwagę dzięki obecności w nich nie tylko wartości ideowych, ale także niebanalnego obrazowania, klasycznych i nowoczesnych wzorców metryki oraz bogatej stylistyki.

BIBLIOGRAFIA / BIBLIOGRAPHY

- Aleksandrowska, Elżbieta. “Józef Morelowski (1777–1845).” In *Pisarze polskiego oświecenia*. Vol. 3. Edited by Teresa Kostkiewiczowa and Zbigniew Goliński. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.
- . “O spuściźnie poetyckiej Józefa Morelowskiego (1777-1845).” In *Wiersze Józefa Morelowskiego*. Edited by Elżbieta Aleksandrowska. Wrocław, Warszawa, Kraków, and Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983.
- [Arciszewski, Bazyl]. “[Matko potężna na niebie i ziemi].” In *Śpiewniczek zawierający pieśni kościelne z melodiami dla użytku młodzieży szkolnej*. Edited by J.[Jan] Siedlecki. Kraków: Nakładem Księży Misjonarzy na Kleparzu, 1908.
- . *Prawidła gramatyki francuskiej ułożone nową metodą dla pilnych uczniów, którzy w siedmiu lekcjach gramatykę francuską chcą poznać*. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1849.
- . *Wykład historyczny i moralny świąt, obrzędów i zwyczajów Kościoła katolickiego*. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1852.
- Badeni, Jan. *Ksiądz Karol Antoniewicz Tow. Jez.* Kraków: W.L. Anczyc i Spółka, 1896.
- Bieś, Andrzej Paweł. “Reaktywacja: Jezuita między ciągłością a zmianą po 1814 roku.” *Studia Bobolanum* 1 (2015): 41–62.
- Bolewski, Jacek. *Początek w Bogu: Jedność dziewiczego i niepokalanego poczęcia*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1998.
- Bołoz Antoniewicz, Karol. “[Biedny, kto Ciebie nie zna od powicia].” In *Poezje o. Karola Antoniewicza TJ*. Vol. 1. *Poezje religijne*. Edited by Jan Badeni. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1895.
- . “...Boże Ojczy! Twoje dzieci...” In *Na swojską nutę: Wybór pieśni, piosenek i dumek z naszej przeszłości z towarzyszeniem fortepianu*. Edited by Leon Idzikowski. Kijów: Leon Idzikowski, 1910.
- . “...Boże Ojczy! Twoje dzieci...” In *Pieśni i piosenki Legionów Polskich: Dawne i współczesne na fortepian*. Edited by Bolesław Wallek-Walewski. Kraków: Antoni Piwarski i Spółka, Księgarnia Muzyczna i Wypożyczalnia Nut, [1915].

- . “...Do Betlejemu pełni radości...” In Jan Badeni. *Książdz Karol Antoniewicz Tow. Jez.* Kraków: W.L. Anczyc i Spółka, 1896.
- . “Do św. Anioła Stróża.” In *Żłobek: Kolęda dla dzieci; Dziełko ostatnie ks. Karola Antoniewicza Tow. Jezusowego przez jednego z współpraci tegoż dokończone.* Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1863.
- . “...Huczają lasy, szumią zdroje...” In *Poezje o. Karola Antoniewicza TJ.* Vol. 1. *Poezje religijne.* Edited by Jan Badeni. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1895.
- [———]. *Kazania księdza Karola Antoniewicza Towarzystwa Jezusowego.* Vol. 2. *Kazania o Matce Boskiej.* Edited by Jan Badeni. Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Jezusowego, 1906.
- . “Kolęda.” In *Poezje ks. Karola Antoniewicza poprzedzone krótką wiadomością o życiu i pismach autora.* Kraków: Drukarnia “Czasu”, 1861.
- . “...Matko, u stóp Twych składam moje dzięki...” In *Poezje o. Karola Antoniewicza TJ.* Vol. 1. *Poezje religijne.* Edited by Jan Badeni. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1895.
- . “Modlitwa codzienna.” In “*Jeszcze Polska nie zginęła!*” *Pieśni patriotyczne i narodowe.* No. 2. Edited by Franciszek Barański. New York: The Polish Book Importing Co., 1944.
- . “Modlitwa narodowa.” In *Śpiewnik narodowy.* Edited by Władysław Jeziorski. Cieszyn: Księgarnia Stella, 1914.
- . “Nie opuszczaj nas.” In *Poezje o. Karola Antoniewicza TJ.* Vol. 1. *Poezje religijne.* Edited by Jan Badeni. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1895.
- . “...Panie! w ofierze Tobie dzisiaj składam...” In *Poezje o. Karola Antoniewicza TJ.* Vol. 1. *Poezje religijne.* Edited by Jan Badeni. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1895.
- . “Pieśń majowa.” In *Poezje o. Karola Antoniewicza TJ.* Vol. 1. *Poezje religijne.* Edited by J. Badeni. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1895.
- . *Przewodnik dusz pobożnych w nabożeństwie do Najświętszego i Niepokalanego Serca Maryi.* Lwów: Drukarnia Pillera, 1856.
- [———]. *Sonety Karola Bołoz Antoniewicza.* Lwów: Drukiem Józefa Schnaydera, 1828.
- . “Wianeczek majowy.” In *Poezje o. Karola Antoniewicza TJ.* Vol. 1. *Poezje religijne.* Edited by Jan Badeni. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1895.
- . “...Zawitał do nas majowy poranek...” In *Poezje o. Karola Antoniewicza TJ.* Vol. 1. *Poezje religijne.* Edited by Jan Badeni. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1895.
- . “Żeglarz.” In *Poezje o. Karola Antoniewicza TJ.* Vol. 2. *Poezje różne.* Edited by Jan Badeni. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1896.
- [Brown, Józef]. *Biblioteka pisarzy asystencji polskiej Towarzystwa Jezusowego powiększona dwoma dodatkami, z których pierwszy zawiera polskie i rosyjskie tu-*

- maczenia, drugi wydania pisarzy Towarzystwa Jezusowego do innych asystencji należących w Polsce i Rosji: Napisana we Lwowie od r. 1852–1855 przez X. Józefa Brown, prowincji naprzód białoruskiej, potem galicyjskiej kapłana. Translated by Władysław Kiejnowski. Poznań: Ludwik Merzbach, 1862.
- Bzowski, Teofil. *Ojcowie i bracia Towarzystwa Jezusowego zmarli w polskich prowincjach od r. 1820*. Kraków and Warszawa: Zakon Towarzystwa Jezusowego, 1932.
- Chachulski, Tomasz. “O *Pieśniach nabożnych* Franciszka Karpińskiego.” In *Wśród pisarzy oświecenia: Studia i portrety*. Edited by Antoni Czyż and Stanisław Szczęsnny. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 1997.
- Chmura, Agata. “Matka Boża Starowiejska.” *Skarby Podkarpackie* 7, no. 6 (2007): 36–38.
- Chudy, Marcin. “Maryja, cudne imię.” In *Laudate Dominum: Śpiewnik pielgrzymkowy Złotej Grupy Radomskiej*. Edited by Lech Gralak. Radom: Księża Oratorianie, 1986.
- Czabanowska-Wróbel, Anna. *Sprzeczne żywioły: Młoda Polska i okolice*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013.
- Czartoryski, Adam [J.]. *Bard polski 1795 R.* Edited by Józef Kallenbach. Brody: Nakładem Księgarni Kaliksta Westa, [1912].
- Czeżowski, Iwo. “...Idźmy, tulmy się jak dziatki...” In *Miesiąc maj poświęcony Najświętszej Pannie Maryi*. Kraków: W. L. Anczyc i Spółka, 1896.
- . “Jezus bawiący się z N. Matką na wsi: Pieśń pasterska, w której się życia wiejskiego szczęście zaleca, wolnie tłumaczona z XX. Renata Rapina Soc. Jesu.” In *Utworthy literackie naszych Scholastyków*. Manuscript in Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, reference number APPPTJ 974 I.
- [———]. “Majowe nabożeństwo w Galicyi: List o. Iwona Czeżowskiego z dn. 8 października 1855 r. do Waleriana Mrowińskiego.” *Nasze Wiadomości* 1, no. 3 (1904): 73.
- [———]. *Modlitwa do najczystszej Bogarodzicy na uproszenie zwyciężenia wszelkich pokus*. Nowe Piekary: T. Heneczek, nd.
- [———]. *Nabożeństwo do Matki Boskiej Starowiejskiej poprzedzone historią cudownego Jej obrazu pod wezwaniem Matki Miłosierdzia oraz uroczystego obrzędu koronacji tegoż obrazu dokonanej 8 września 1877 przez JExc. Nuncjusza papieskiego Ludwika Jacobini, terażniejszego kardynała-sekretarza stanu*. Lwów: Drukarnia Ludowa, 1881.
- [———]. *Nabożeństwo w czasie odpustu jubileuszowego przez O.Ś. Piusa IX nadane, które w Archidiecezji Lwowskiej obrządku łacińskiego od d. 15 października 1854 do d. 15 stycz. 1855 obchodzić się będzie: Z dodatkiem nauk o odpustach i Jubileuszu i wyjaśnieniem kwestii o Niepokalanym Poczęciu N.M. Panny*. Lwów: Drukarnia P. Pillera, 1854.
- . “Pieśń Bogarodzicy.” In *Lutnia: Piosennik polski; Zbiór pierwszy*. Lipsk: F.A. Brockhaus, 1864.
- . “Pieśni do Niepokalanego Serca NMP.” Manuscript in Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, reference number APPPTJ 916.

- . “Pieśń do N.P.M. Starowiejskiej.” Manuscript in Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, reference number APPPTJ 916, k. 59r–60v.
- . *Sposób odmawiania koroneczki o N.M.P.* Lwów: Drukarnia Michała Franciszka Poremby, 1855.
- Dola, Kazimierz. “Pieśń kościelna pogranicza śląsko-morawskiego”. In *Pogranicze – kultura – religia*. Edited by Jerzy Tutaj. Wałbrzych: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości, 2004.
- Goszczyński, Seweryn. “Wyimki z poematu: Bogurodzica.” In *Dzieła zbiorowe Seweryna Goszczyńskiego*. Edited by Zygmunt Wasilewski. Vol 1. *Poezje liryczne*. Lwów: H. Altenberg, [1910].
- Grzebień, Ludwik. *Słownik jezuitów polskich 1564–1990*. Vol. 11, s.v. “Szmyd Franciszek.” Typescript in Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, Kraków: 1993.
- Grzebień, Ludwik, et al., eds. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, s.v. “Majowe nabożeństwo.” Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004.
- Inglot, Marek. “Jezuici w Imperium Rosyjskim (1772–1820) i przywrócenie Towarzystwa Jezusowego.” *Studia Bobolanum* 1 (2015): 23–40.
- . *Karol Antoniewicz*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2001.
- Jackowski, Jacek. “Nabożeństwa majowe przy kapliczkach i krzyżach przydrożnych.” In *Muzyka religijna – między epokami i kulturami*. Vol. 2. Edited by Katarzyna Turek and Bogumiła Mika. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009.
- Kadulski, Irena. *Akademia Połocka: Ośrodek kultury na Kresach 1812–1820*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2004.
- [Karpiński, Franciszek]. “Pieśń do Najświętszej Panny.” In [Karpiński], *Pieśni nabożne*. Supraśl: Drukarnia Bazylianów, 1792.
- [———]. “Pieśń na Procesję Bożego Ciała.” In [Karpiński], *Pieśni nabożne*. Supraśl: Drukarnia Bazylianów, 1792.
- [———]. “Pieśń o Narodzeniu Pańskim.” In [Karpiński], *Pieśni nabożne*. Supraśl: Drukarnia Bazylianów, 1792.
- . “Pieśń o wielkości Boga, a nikczemności człowieka.” In [Karpiński], *Pieśni nabożne*. Supraśl: Drukarnia Bazylianów, 1792.
- [———]. “Pieśń o Zmartwychwstaniu Pańskim.” In [Karpiński], *Pieśni nabożne*. Supraśl: Drukarnia Bazylianów, 1792.
- [———]. “Pieśń poranna.” In [Karpiński], *Pieśni nabożne*. Supraśl: Drukarnia Bazylianów, 1792.
- [———]. “Pieśń wieczorna.” In [Karpiński], *Pieśni nabożne*. Supraśl: Drukarnia Bazylianów, 1792.
- Kasprowicz, Bogdan Stanisław. “Apostoł Śląska: Misja ks. Karola Bołoz Antoniewicza na Śląsku a świadomość narodowa Górnolązaków.” *Awedis* 11 (2012): 9.

- Kłoczowski, Jerzy. *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*. Warszawa: Świat Książki, 2000.
- Kochanowski, Jan. “O żywocie ludzkim.” In Kochanowski, *Dzieła polskie*. Edited by Julian Krzyżanowski. Warszawa: PIW, 1989.
- . “Pieśń XXV.” In Kochanowski, *Dzieła polskie*. Edited by Julian Krzyżanowski. Warszawa: PIW, 1989.
- . “Psalm 8: Domine Dominus noster, guam admirabile.” In Kochanowski, *Dzieła polskie*. Edited by Julian Krzyżanowski. Warszawa: PIW, 1989.
- Konopczyński, Władysław, ed. *Polski słownik biograficzny*. Vol. 4, s.v. “Czeżowski Iwo (1814–1889)” (by Stanisław Bednarski). Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1938.
- Kostkiewiczowa, Teresa, ed. *Motywy religijne w twórczości pisarzy polskiego Oświecenia*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1995.
- Kraśiński, Zygmunt. “Hymn.” In *Modlitwy za ojczyznę*. Edited by H.M. Warszawa, Lublin, Łódź and Kraków: Nakład Gebethnera i Wolfa, 1916.
- Lenartowicz, Teofil. “Stabat Mater.” In *Poezje Teofila Lenartowicza*. Vol. 1. Poznań: Nakładem Księgarni J.K. Żupańskiego, 1863.
- Leszczyńska, Bożena. “*W Krzyżu – miłości nauka...*”. *Życie i twórczość ks. Karola Antoniewicza (1808–1852)*. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów Dehon, 2017.
- . “Wincenty Pol i ks. Karol Antoniewicz – wspólnota ducha i twórczości.” *Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* 61, no. 1 (2020): 511–32.
- Lis, Małgorzata. *Maryja – Matka duchowej drogi św. Ignacego Loyoli*. Warszawa: Fundacja Militia Immaculatae, 2021.
- Loyola, Ignacy. *Ćwiczenia duchowne*. Translated by Jan Ożóg. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2003.
- [———]. *Exercitia Spiritualia Ignatii de Loyola*. Vilnae: [Mikołaj Krzysztof Radziwiłł], 1583.
- . *Opowieść pielgrzyma: Autobiografia*. Edited and translated by Mieczysław Bednarz. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2002.
- Lubieniecka, Małgorzata. “Między paradoksem a rzeczywistością koniecznością: Pieśń religijna w muzycznej twórczości jezuitów.” In *Polska kultura religijna: Studia o polskiej religijności na przestrzeni wieków*. Edited by Łukasz Burkiewicz, Izabela Kaczmarczyk, Justyna Łukaszewska-Haberkowa, and Leszek Zinkow. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, 2019.
- Ławski, Jarosław. *Marie romantyków: Metafizyczne wizje kobiecości; Mickiewicz – Malczewski – Kraśiński*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003.
- Mickiewicz, Adam. “Hymn na dzień Zwiastowania N. P. Maryi.” In Mickiewicz, *Dzieła*. Vol. 1. *Wiersze*. Edited by Waclaw Borowy and Leon Płoszewski. Warszawa: Czytelnik, 1949.

- . “Żeglarz.” In Mickiewicz, *Dziela*. Vol. 1. *Wiersze*. Edited by Waclaw Borowy and Leon Płoszewski. Warszawa: Czytelnik, 1949.
- Morelowski, Józef. “Do Najświętszej Bogarodzicy Maryi.” In *Kalendarz dla rodzin katolickich na rok 1857*. Kraków: Księgarnia i Wydawnictwo Dziel Katolickich, 1875.
- . “Do Najświętszej Marii Panny.” In “*Przedziwna Matko Stworzyciela Swego*”: *Antologia dawnej polskiej poezji maryjnej*. Edited by Roman Mazurkiewicz. Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów, 2008.
- . “Do Najświętszej Marii Panny.” In *Wiersze Józefa Morelowskiego*. Edited by Elżbieta Aleksandrowska. Wrocław, Warszawa, Kraków, and Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983.
- . “...O, której berła ląd i morze słucha!...” In *Ku czci Maryi: Zbiór pieśni i wierszy ułożonych przez Ojców i Braci Towarzystwa Jezusowego Prowincji Galicyjskiej*. Kraków: W.L. Anczyc, 1904.
- . “Tren X.” In *Wiersze Józefa Morelowskiego*. Edited by Elżbieta Aleksandrowska. Wrocław, Warszawa, Kraków, and Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983.
- Mrowiec, Karol. *Polska pieśń kościelna w opracowaniu kompozytorów XIX wieku*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1964.
- Mrowiński, Walerian. *Cudowny obraz Matki Boskiej Starowiejskiej w ziemi sanockiej*. Kraków: Nakładem x. Michała Mycielskiego, 1895.
- [Nabielak, Robert]. *Pamiętnik więźnia stanu: W dwóch częściach*. Lwów: Nakładem Gazety Wiejskiej, 1875.
- Nalepa, Marek. *Iwo Czeżowski (1814–1889) – zapomniany pisarz Towarzystwa Jezusowego: Studia i teksty*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2021.
- . “Uwagi o religijności polskiego oświecenia.” In Nalepa, *Rozpacz i próby jej przezwyciężenia w poezji porobiorowej (1793–1806)*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2003.
- Napiórkowski, Stanisław Celestyn. “Podstawy prawdy o Niepokalanym Poczęciu i podanie jej przez Kościół do wierzenia.” In *Niepokalane poczęcie i życie chrześcijańskie*. Edited by Danuta Mastalska. Częstochowa and Niepokalanów: Polskie Towarzystwo Mariologiczne, 2005.
- Natoński, Bronisław. “W setną rocznicę koronacji obrazu Zaśnięcia i Wniebowzięcia NMP w Starej Wsi (1877–1977).” *Nasza Przyszłość* 52 (1979): 119–39.
- “Nekrologia.” *Czas* 42, no. 185 (1889): 2.
- Norwid, Cyprian. “Do Najświętszej Panny Marii: Litania.” In Norwid, *Pisma wybrane*. Vol. 1. *Wiersze*. Edited by Juliusz Gomulicki. Warszawa: PIW, 1980.
- Ochenkowska, Agnieszka. *Józef Morelowski (1777–1845) jako poeta późnego oświecenia: Zarys monograficzny*. Lublin: Wydawnictwo Naukowe Tygiel, 2021.
- Olszewski, Daniel. *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax and Instytut Tomistyczny Ojców Dominikanów, 1996.

- Pachucki, Józef. *Matka Miłosierdzia: W 50-lecie koronacji cudownego obrazu Matki Boskiej w Starej Wsi Sanockiej*. Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1927.
- Paluchowski, Andrzej. “Matka Boska w poezji czasów stanisławowskich i okresu romantyzmu.” In *Matka Boska w poezji polskiej*. Vol. 1. *Szkice o dziejach motywu*. Edited by Maria Jasińska et al. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1959.
- Perkowski, Józef. “Wiadomość o naukowym żywocie śp. ks. Józefa Morelowskiego.” *Przegląd Poznański* 19, no. 5 (1854): 3–15.
- “Pieśń do Najświętszego Serca Marii Panny.” In *Miesiąc maj poświęcony Bogurodzicy i Niepokalanej Dziewicy Maryi przez ks. Jakuba Nowakowskiego*. Kraków: Nakładem Księgarni Katolickiej Władysława Miłkowskiego, 1881.
- Pio IX. *Costituzione Apostolica Ineffabilis Deus*. The Holy See, <https://www.vatican.va/content/pius-ix/it/documents/18541208-costituzione-apostolica-ineffabilis-deus.html>.
- Pleszak, Mariusz. “Polska pieśń nabożna w obrzędowości katolickiej XIX wieku.” In *Od oświecenia ku romantyzmowi i dalej... Autorzy – dzieła – czytelnicy*. Part 4. Edited by Marek Piechota and Janusz Ryba. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012.
- Pol, Wincenty. “Do Najświętszej Panny Maryi Częstochowskiej: Ofiarowanie.” In *Panno święta co Jasnej bronisz Góry: Antologia polskiej twórczości poetyckiej o Matce Bożej Jasnogórskiej*. Edited by Stefan Jan Rożej. Poznań: Pallottinum, 1982.
- “Pozdrowienie Anielskie.” In *Ołtarzyk polski katolickiego nabożeństwa zawierający najużywawsze modlitwy, pieśni i rozmyślenia*. Edited by J[ózef] Chociszewski. Poznań: Nakładem G. Jakubowskiego, 1889.
- Reginek, Antoni. “Pieśni nabożne Franciszka Karpińskiego: ‘Pieśń poranna’ i ‘Pieśń wieczorna’ – świadectwo ponadczasowej żywotności.” In *Muzyka religijna – między epokami i kulturami*. Vol. 2. Edited by Katarzyna Turek and Bogumiła Mika. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009.
- Rostworowski, Emanuel et al., eds. *Polski słownik biograficzny*. Vol. 21, s.v. “Józef Morelowski” (by Bronisław Natoński). Wrocław and Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976.
- de Rouville, Alexandre Joseph. *O naśladowaniu Najświętszej Maryi Panny*. Translated by Tadeusz Brzozowski. Warszawa: Wydawnictwo Matris, Warszawa 2020.
- Rutkowska, Joanna. “Językowy obraz Bożej Matki w XIX- i XX-wiecznych czytankach i kazaniach majowych.” PhD diss, Faculty of Polish and Classical Philology, Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland, 2012.
- Sęp Szarzyński, Mikołaj. “Pieśń IX: Iż próżne człowiecze staranie bez bożej pomocy.” In Sęp Szarzyński, *Rytmy albo wiersze polskie oraz cykl erotyków*. Edited by Julian Krzyżanowski. Wrocław, Warszawa, Kraków and Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.
- Słowacki, Juliusz. “Hymn.” In Słowacki, *Dzieła*. Vol. 1. *Liryki i inne wiersze*. Edited by Julian Krzyżanowski. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1949.

- Syrokomla, Władysław. "Hymn do Najświętszej Panny w Ostrej Bramie." In *Pisma epiczne i dramatyczne Władysława Syrokomli*. Vol. 7. Poznań: M. Jagielski, 1868.
- Szmyd, Franciszek. "Polska Królowa." In *Utwory literackie naszych Scholastyków i różnych Domów z różnych lat*. Manuscript in Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, reference number APPPTJ 909.
- Ujejski, Kornel. "Modlitwa." In *Poezje Kornela Ujejskiego*. Vol. 1. Lipsk: F.A. Brockhaus, 1866.
- [Weissenbach, Władysław Jan, ed.] *Zródź pociechy, czyli ćwiczenia pobożne dla osób płci obojczy zostających w Arcybractwie Paska Rzemienego Zakonu Braci Puustelników Augustyna świętego ułożone celem pomnożenia chwały Boga w Trójcy Świętej jedyne, ku czci Najświętszej Maryi Panny Pocieszenia, tudzież na uwielbianie SS. Ojca Augustyna i Matki Moniki, zebrał na pożytek duchowny braci i siostr tegoż Arcybractwa, a następnie wszystkich wiernych Chrystusowych ks. Władysław Jan Weissenbach*. Rzeszów: Księgarnia Jana Andrzeja Pelara, 1872.
- Wit, Zbigniew. "Śpiew w liturgii na ziemiach polskich w XIX wieku." In *Studia z dziejów liturgii w Polsce*. Part 3. Edited by Waclaw Schenk. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1980.
- Wyczawski, Hieronim Eugeniusz, ed. *Słownik polskich teologów katolickich*. Vol. 1, s.v. "Bazyli Arciszewski (1795–1856)" (by Ludwik Grzebień). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1981.
- Załęski, Stanisław. *Jezuici w Polsce*. Vol. 5. *Jezuici w Polsce porozbiorowej 1773–1905*. Part 1. *1773–1820*. Kraków: Nakładem Drukarni W. L. Anczyca, 1906.
- Ziejka, Franciszek. "Przedziwne losy Karola Antoniewicza, polskiego Ormianina ze Lwowa." In: *Polscy Ormianie w drodze do niepodległej Polski: Materiały z konferencji naukowej; Kraków, 9-10 października 2018 r.* Edited by Stanisław Dziedzic and Janusz Paluch. Kraków: Biblioteka Kraków, 2018.

ABSTRAKT / ABSTRACT

Marek NALEPA – „O, której serca dobroć głoszą wieki”. Jezuici tarnopolscy i starowiejscy jako autorzy pieśni maryjnych

DOI 10.12887/37-2024-3-147-13

Studwudziesięcioletni okres niewoli narodowej znacząco rozbudził kult maryjny w Polsce. Duże zasługi mieli w tym jezuici, od roku 1820 prowadzący działalność duszpasterską i wychowawczą w zaborze austriackim. W szeregach przez nich pobożności maryjnej szczególne znaczenie miały: tworzenie repertuaru pieśni związanych tematycznie z Maryją, aktualizacja geografii pielgrzymkowej wyróżniającej miejsca kultu Matki Bożej pozostające pod kuratelą jezuitów oraz wprowadzenie na stałe do kalendarza obrzędowego nabożeństw majowych ku Jej czci. Wśród polskich jezuitów tworzących w dziewiętnastym stuleciu pieśni maryjne na szczególną uwagę zasługują Józef Morełowski (1777-1845), Bazyli Arciszewski (1795-1856), a zwłaszcza Karol Bołoz An-

toniewicz (1807-1852) i Iwo Czeżowski (1814-1889), których utwory są do dziś obecne w katolickim repertuarze liturgicznym i obrzędowym. W artykule przedstawiono postacie owych czterech jezuitów i omówiono teksty wybranych pieśni ich autorstwa.

Słowa kluczowe: jezuita, Stara Wieś, kult maryjny, pieśń kościelna, niewola narodowa, klasycyzm późnooświeceniowy, romantyzm

Kontakt: Zakład Literatury Staropolskiej i Polskiego Oświecenia, Instytut Polonistyki i Dziennikarstwa, Kolegium Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Rzeszowski, ul. Tadeusza Rejtana 16 C, budynek A1, p. 121, 35–310 Rzeszów

E-mail: mnalepa@ur.edu.pl

Tel. 17 8721231

<https://www.ur.edu.pl/pl/pracownik/strony-pracownicze/marek-nalepa>

ORCID 0000-0001-9632-1033

Marek NALEPA, “Thou, whose goodness of heart is praised by ages”: The Jesuit Fathers of Tarnopol and Stara Wieś as Authors of Marian Religious Hymns

DOI 10.12887/37-2024-3-147-13

During the 123 years when Poland did not exist as a sovereign country, Marian devotion proliferated throughout its territory partitioned between Austria, Prussia, and Russia. A significant role in the process was played by the Jesuit Fathers conducting, since 1820, pastoral and educational service in the Polish lands acquired by Austria. Three aspects of the activity of the Society of Jesus in Galicia were crucial in its promotion of Marian piety, i.e., the contribution of the Jesuit Fathers to the growing repertoire of songs related to the Virgin Mary, the emphasis on highlighting and prioritizing Marian cult sites in the care of Societas Iesu in the pilgrimage geography, and permanently introducing the May devotions to honor the Virgin Mary into the liturgical calendar. Those who stood out among the Jesuit Fathers in the nineteenth century advanced Mariology, were dedicated to their pastoral service, in particular to the missions and to preaching. Apart from providing educational services, they wrote pieces of poetry as well as religious songs and hymns. Representatives of several generations, including Józef Morełowski (1777–1845), Bazyli Arciszewski (1795–1856), Karol Bołoz Antoniewicz (1807–1852), and Iwo Czeżowski (1814–1889), were prominent in this regard. The pieces they authored have been continually present in the Catholic liturgical and popular repertoire to this day. The paper discusses the biographies of the four Jesuit Fathers in question and their contribution to Marian devotion, in particular the lyrics of selected songs and hymns they wrote.

Keywords: Jesuit Fathers, Stara Wieś, Marian devotion, church song, hymns, partitions of Poland, late Enlightenment classicism, romanticism

Contact: Zakład Literatury Staropolskiej i Polskiego Oświecenia, Instytut Polonistyki i Dziennikarstwa, Kolegium Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Rzeszowski, ul. Tadeusza Rejtana 16 C, budynek A1, p. 121, 35–310 Rzeszów, Poland

E-mail: mnalepa@ur.edu.pl

Phone: +48 17 8721231

<https://www.ur.edu.pl/pl/pracownik/strony-pracownicze/marek-nalepa>

ORCID 0000-0001-9632-1033